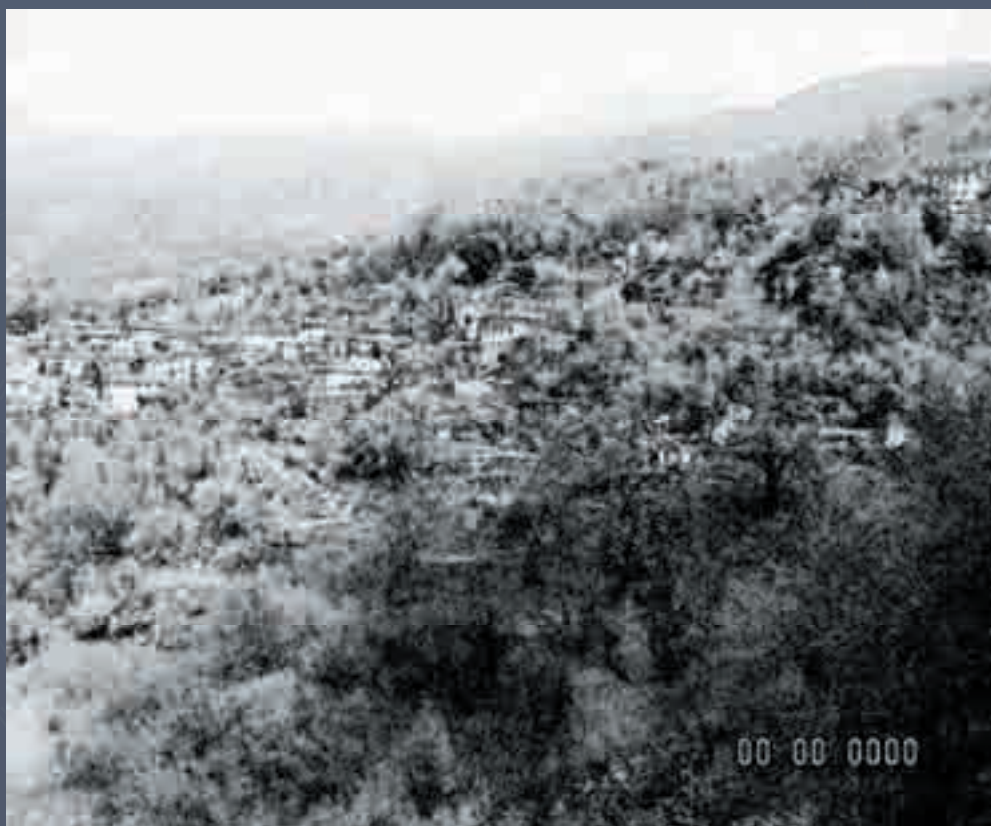

ΠΡΟΤΥΠΟ ΜΟΝΟΠΑΤΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ παρουσίαση

«Χώρος ή τόπος ή τοπίο είναι ο άνθρωπος και η ιστορία του»

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

- ▶ Σημείο συνάντησης με την ομάδα η κεντρική πλατεία (Κ.ΠΛ.)
- ▶ Διάταξη της ομάδας: τους καλούμε να καθήσουν όπου θέλουν ελεύθερα.
- ▶ Εισαγωγή: «Καλώς ήλθατε στον Τόπο μας!»
 - Τί είναι ο Τόπος και πως διαχωρίζεται απο τον χώρο?
 - Δώστε μου ένα ερώτημα για τον Τόπο, ποιό είναι το πρώτο ερώτημα που κάνουμε συνήθως επισκεπτόμενοι μια περιοχή?
 - ▶ *Η έναρξη της διαδικασίας οικειοποίησης και χρήσης της Φύσης απο τον άνθρωπο οριοθετεί και την απαρχή της παραγωγής πολιτισμού άρα και ιστορίας*
 - Πώς γίνεται, κατά την γνώμη σας, η διαδικασία οικειοποίησης της φύσης απο τον άνθρωπο?
 - Με ποιόν τρόπο?

- Εισαγωγική φάση της Ξενάγησης: Στόχος είναι να κατανοήσει ο επισκέπτης « Τί είναι Τόπος και πώς διαχωρίζεται απο τον Χώρο» και να κατανοήσει όσο το δυνατόν την παρακάτω θέση

« Ο τόπος είναι έργο της Φύσης και του Ανθρώπου και ως τέτοιο συγκεντρώνει όλα τα θεμελιώδη και συστατικά μέρη του χώρου (όπως είναι το έδαφος, το κλίμα, το νερό, η χλωρίδα, η πανίδα), τον αέρα και τον ουρανό και ολοκληρώνεται με το σύνολο της ανθρώπινης δράσης, χειρωνακτικής, μηχανικής και πνευματικής»

➤ Δώστε μου ένα ερώτημα για τον Τόπο

- «Πότε κατοικήθηκε ο Τόπος?» ή «Πότε εμφανίστηκε ο άνθρωπος?»

Ας προσέξουμε λίγο τι εννοούμε θέτοντας αυτό το ερώτημα.

Απο πότε δηλαδή ξεκίνησε ο άνθρωπος να κάνει τι?

- Να οικειοποιείται τον φυσικό του χώρο, δηλ. Να τον φέρνει « στα μέτρα του» , να παρεμβαίνει και να τον χρησιμοποιεί για να επιβιώσει.

- Παράθεση στοιχείων:

Η περιοχή της κοιλάδας του Βοιδομάτη (μεταξύ Πάπιγκου, Κλειδωνιάς, Αγίου Μηνά και Αρίστης) κατοικήθηκε συστηματικά απο τους προϊστορικούς ανθρώπους κατά την διάρκεια της παλαιολιθικής εποχής (15.000 – 8.000 π.χ.). Για να κατανοήσουμε καλύτερα, όταν μιλάμε για προϊστορία εννοούμε την περίοδο της ανθρώπινης δραστηριότητας που δεν συνοδεύεται απο γραπτές πηγές. Οι πρώτες «κατοικίες» ήταν οι αβαθείς σπηλιές της χαράδρας του Βοιδομάτη οι λεγόμενες «βραχοσκεπές» και οι πρώτοι κάτοικοι ήταν κυνηγοί και ψαράδες.

- Πώς γίνεται, κατα την γνώμη σας, η διαδικασία οικειοποίησης της φύσης απο τον άνθρωπο?

- Φυσικά με τα έργα του και τις κατασκευές του

- Με ποιόν τρόπο?

Τον τρόπο τον υπαγορεύει ο ίδιος ο χώρος με την μορφολογία του (θα το ανακαλύψουμε και θα τον κατανοήσουμε κατά την διάρκεια της ξενάγησης) και με το δομικό υλικό που κυριαρχεί και που βρίσκεται δίπλα του –

- «ποιό είναι αυτό το υλικό κατα την γνώμη σας?»

ΠΡΟΤΥΠΟ ΜΟΝΟΠΑΤΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΓΑΛΟ-ΜΙΚΡΟ ΠΑΠΙΓΚΟ

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

Οικιστική Εγκαθίδρυση & Οικιστικά Κύτταρα

- ▶ Η συγκρότηση των οικισμών
 - ❖ ο τρόπος εγκαθίδρυσης
 - ❖ Η επιλογή της θέσης
 - ❖ Οριοθέτηση οικισμών στην Πίνδο
 - ❖ Ο πυρηνικός Οικισμός

- Οικογενειακή κοινότητα και οικιστική εγκαθίδρυση
- Ταυτότητα της Οικογενειακής κοινότητας

Παράθεση στοιχείων :

Το αρχικό σχήμα οικιστικής εγκαθίδρυσης στην περιοχή είναι το ίδιο που χαρακτηρίζει και όλες τις ορεινές περιοχές και τα εδάφη της Μεσογείου, δηλ.οι λεγόμενες «οικογενειακές κοινότητες»

Πρόκειται για διευρυμένες συγγενικές ομάδες οι οποίες αναπτύσσονται κυρίως σε αγροτικές περιοχές και εδάφη λίγο – πολύ ελεύθερα για νέες εγκαταστάσεις και που επίσης δεν ταυτίζονται με κάποια συγκεκριμένη διοικητική διαίρεση.

Πολύ απλά μιλάμε για παππούδες – γονείς και παντρεμένα παιδιά που:

1. ζούν κάτω απο την ίδια στέγη
2. Καταλαμβάνουν μια αγροτική περιοχή, ή έκταση της οποίας προσδιορίζεται απο το πληθυσμιακό της μέγεθος
3. Την εκμεταλλεύονται με συλλογικό τρόπο υπό το καθεστώς αδιαίρετης ιδιοκτησίας
4. Μοιράζονται τα εισοδήματά τους και διευθύνονται απο ένα αρχηγό ή πατριάρχη το όνομα του οποίου δίνεται κυρίως στον οικισμό.

Στην ήπειρο εμφανίζονται μετά την κατάρρευση του Δεσποτάτου της Ηπείρου (1204-1318 μ.χ)

Κι αυτό το υποθέτουμε καθώς μόνο κάτω απο τέτοιες προϋποθέσεις (δηλ ανακατατάξεων και αλλαγών) μπορούμε να αναφερόμαστε σε εγκαταστάσεις νέων πληθυσμών.

- Οικογενειακή κοινότητα & οικήσεις

Η οικογενειακή κοινότητα όντας απο την φύση της ένα «σχήμα πληθυσμιακό και οικονομικό, ασθενές και ευαίσθητο, ευάλωτο σε εξωτερικούς και εσωτερικούς κινδύνους» έχει στην ουσία δύο «επιλογές». Είτε εξαφανίζεται λόγω διαφόρων κινδύνων ή σε άλλες περιπτώσεις μετεξελίσσεται σε μεγαλύτερα πληθυσμιακά σχήματα τα οποία σχηματίζουν τις οικήσεις ή τα λεγόμενα οικιστικά σύνολα, τα οποία με την πάροδο του χρόνου θα εξελιχθούν σε καλά οργανωμένους οικισμούς

ΠΡΟΤΥΠΟ ΜΟΝΟΠΑΤΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΓΑΛΟ-ΜΙΚΡΟ ΠΑΠΙΓΚΟ

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

Οικιστική Εγκαθίδρυση & Οικιστικά Κύτταρα

- ▶ Η συγκρότηση των οικισμών
 - ❖ ο τρόπος εγκαθίδρυσης
 - ❖ Η επιλογή της θέσης
 - ❖ Οριοθέτηση οικισμών στην Πίνδο
 - ❖ Ο πυρηνικός Οικισμός

- Η συγκρότηση των οικισμών

➤ Ο τρόπος εγκαθίδρυσης :

Υπάρχουν πολλές απόψεις όσον αφορά τον τρόπο εγκαθίδρυσης και σύστασης των πρώτων οικιστικών κυττάρων στον ορεινό τόπο της Ηπείρου και ειδικότερα του Ζαγορίου. Όμως όλες οι γνωστές απόψεις βασίζονται γενικά στις καχυποψίες, τα στερεότυπα, τις προκαταλήψεις και τις δεισιδαιμονίες για τον ορεινό χώρο και αποτελούν την βάση στην οποία αναπτύσσονται οι διάφοροι μύθοι γι αυτόν. Έτσι η πρώτη κατοίκηση και η επιλογή του τόπου εγκαθίδρυσης αποδίδεται με πολλές και διαφορετικές (απο τόπο σε τόπο) λαϊκές ιστορίες.

- Άλλες μιλούν για τον τράγο που προβάλλει ξαφνικά απο τα βουνά με υγρά τα γένια του και υποδεικνύει μ' αυτόν τον τρόπο στον βοσκό την θέση της πηγής
- Άλλες για την εικόνα της Παναγίας (κυρίως) η οποία επιστρέφοντας κατα μυστήριο τρόπο στην θέση της αρχικής της εύρεσης, υποδεικνύει κατ' αυτόν τον τρόπο την θέση εγκαθίδρυσης του οικισμού.
- (Εάν προσπαθήσουμε να ρωτήσουμε κατοίκους στο ίδιο χωριό π.χ εδώ στο Πάπιγκο για τον τρόπο εγκαθίδρυσης το πιο πιθανό είναι να ακούσουμε αυτές τις δύο διαφορετικές αλλά κυρίαρχες εκδοχές)
- Επίσης πολλές φορές κυριαρχεί ο μύθος των εκδιωχθέντων πληθυσμών απο τα πεδινά, όμως αυτό είναι μια υπόθεση που δεν αποδεικνύεται απο τα ιστορικά στοιχεία και δεδομένα.

➤ Η επιλογή της θέσης : Η θέση της οικιστικής εγκαθίδρυσης στην περιφέρεια είναι κατα κανόνα αποτέλεσμα της τύχης και της αναγκαιότητας. Παρόλα αυτά η οικιστική τέχνη ξεπερνώντας φυσικούς καταναγκασμούς δημιουργεί οικισμούς σε επιλεγμένες θέσεις. Απο τον 18ο αιώνα και μετά ακολουθεί τρεις βασικούς κανόνες και βάσει αυτών επιλέγονται οι τοποθεσίες των οικισμών

1. Το στέρεο έδαφος
2. Το υψόμετρο
3. Ο νότιος προσανατολισμός.

Ενώ η θέση του οικισμού εμπίπτει σε οικολογικές αρχές όπως της προσαρμογής στο έδαφος και της ικανής και κατάλληλης συνθήκης διαβίωσης. (Οι κλιματολογικές συνθήκες στα ορεινά θεωρούνται γενικά καλύτερες απ' ότι στις πεδιάδες και στα παραθαλάσσια).

Γι αυτό όσον αφορά την κατοικία και τη διαβίωση προτιμώνται περισσότερο οι ορεινές περιοχές παρά οι ελώδεις και ξηρές.

➤ Οριοθέτηση οικισμών στην Πίνδο

Δεν είναι λοιπόν καθόλου τυχαίο πως, στην περιοχή της Πίνδου οι περιοχές των οικισμών οριοθετούνται μεταξύ των 500 – 1100 μ υψόμετρο κυρίως.

Μπορούμε λοιπόν να υποθέσουμε το υψόμετρο του σημείου που βρισκόμαστε?

-Αυτήν λοιπόν την υψομετρική ζώνη μεταξύ των 500- 1100μ.μπορούμε στο εξής να την προσδιορίζουμε ως την «περιοχή των οικισμών» και βάσει αυτής να προσδιορίσουμε και τις δύο άλλες Ζώνες της Πίνδου δηλ. Τις «Χαμηλές περιοχές» απο 500μ. και κάτω και τις «Ψηλές περιοχές» απο τα 1100 μ και πάνω.

Έτσι ενώ οι Χαμηλές και οι Ψηλές περιοχές της Πίνδου στερούνται οικισμών (εκφράζουν όμως, όπως θα δούμε στην συνέχεια κάτι άλλο εξίσου σημαντικό), οι περιοχές των οικισμών εκφράζουν την μόνιμη διαβίωση, έως το β' μισό τουλάχιστον του 20ου αιώνα.

Ειδικότερα η προβιομηχανική εποχή καταγράφει στον αγροτικό χώρο της Ηπείρου μεγάλο αριθμό οικισμών, χωριών κλπ, ακριβώς γιατί η φύση της γεωγραφίας της Ηπείρου δεν επιτρέπει μεγάλες πληθυσμιακές συγκεντρώσεις.

Παρόλα αυτά η διάταξη των οικήσεων δεν είναι τυχαία αλλά

1. Είναι αποτέλεσμα του τρόπου ζωής.
2. Του τρόπου κατοίκησης του
3. Του τρόπου εκμετάλλευσης του αγροτικού χώρου.

Συμπερασματικά: την θέση της οικιστικής εγκαθίδρυσης την υποδεικνύουν και την επιβάλλουν έμμεσα λόγοι επιβίωσης και υγιεινής διαβίωσης και δευτερευόντως λόγοι προστασίας απο εχθρούς, όπως λέγεται συνήθως.

- Ο πυρηνικός οικισμός

Όπως ήδη έχουμε αναφέρει, η συγκρότηση των οικισμών και η δημιουργία των κοινοτήτων με την σημερινή τους μορφή στην περιοχή έγινε στα τέλη του 17ου αιώνα.

Αυτό σημαίνει ότι αυτή την περίοδο:

1. Απο την Οικογενειακή Κοινότητα περνάμε στην δημιουργία της Κοινότητας, η οποία αποτελεί ισχυρό κοινωνικό και οικονομικό μέγεθος
2. Απο την αρχική οικιστική εγκαθίδρυση και τις οικήσεις περνάμε στον οικισμό (χωριό) με την οικιστική μορφή του πυρηνικού οικισμού, όπου στο κέντρο του δεσπόζει η πλατεία ενώ ο υπόλοιπος οικιστικός ιστός αναπτύσσεται γύρω απο αυτή, με την μορφή του ομόκεντρου κύκλου.

*Κεντρική Πλατεία
Σημείο μηδεν του ιστορικού χρόνου της Κοινότητας*

Κεντρική Πλατεία

Σημείο μηδεν του ιστορικού χρόνου της Κοινότητας

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

Οικιστική Εγκαθίδρυση & Οικιστικά Κύτταρα

► Η Κεντρική Πλατεία

- ❖ Τα «σημάδια» της Κ.ΠΛ. - βιωματική δράση με στόχο
 - ❖ Το κύριο χαρακτηριστικό της Κ.ΠΛ.
 - ❖ Την αντίληψη του χώρου
 - ❖ Την πρόσληψη του χώρου, των κτιρίων του και των κατασκευών του
 - ❖ Τον προσδιορισμό της έννοιας της Κ.ΠΛ.
 - ❖ Τη σημειολογία του χώρου
- ❖ Ιδιότητες που ενσωματώνει***
- ❖ Η Κ.ΠΛ αφετηρία των οδικών αξόνων του οικισμού*****

- Η κεντρική πλατεία

Είναι το πλέον χαρακτηριστικό και αναγνωρίσιμο σημείο του πυρηνικού οικισμού.

Έξηγώ πως αυτό αποδεικνύεται απο το ότι αυθόρμητα το καθορίσαμε ως σημείο εκκίνησης της ξενάγησης και συνάντησης της ομάδας, καθώς ως χώρος είναι άμεσα αντιληπτός και πιο εύκολα προσβάσιμος απ' όλους.

- Τα «Σημάδια» της Κ.ΠΛ.

Στόχος μας: η αποκάλυψη της ταυτότητας της πλατείας.

Τρόπος: Μέσω μιας βιωματικής δράσης απο την ίδια την ομάδα.

Προτείνω στην ομάδα να αποκαλύψει η ίδια την ταυτότητα της πλατείας, δηλ. Τι σηματοδοτεί αυτή, μέσα απο την προσπάθεια εντοπισμού, αναγνώρισης και περιγραφής των στοιχείων και των σημείων (Σημάδια) που την προσδιορίζουν. Μπορεί να γίνει και μέσω ενός παιχνιδιού, καθώς τους ζητώ να διαλέξουν το πιο αντιπροσωπευτικό κατα την γνώμη τους, ξύλινο σχήμα απο αυτά που θα τους δοθούν.

Στόχος της βιωματικής δράσης είναι:

1. Να προσδιοριστεί το κύριο χαρακτηριστικό της Κ.ΠΛ. :
Το μικρό μέγεθος και η κυκλική της μορφή.
2. Να γίνει αντιληπτή η ουσία της:
 - α) Είναι ένας ελεύθερος φυσικός χώρος
 - β) Ένας χώρος αφιερωμένος σ' όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικής ζωής
3. Να εντοπιστούν τα σημεία, οι κατασκευές και τα κτίρια του χώρου της Κ.ΠΛ. και να προσδιοριστεί η χρήση τους
4. Να ορίσουμε την έννοια της Κ.ΠΛ. :
 - Ένας κατεξοχήν κοινωνικός χώρος, χώρος συναντήσεων, συναλλαγών εκδηλώσεων και αναψυχής ο οποίος αντανακλά την την θεμελιακή ανάγκη της κοινότητας να οργανώσει τον Φυσικό της χώρο.

- Ένα σημείο του Φυσικού χώρου που αποκτά τις εθιμικές και τις νομικές προϋποθέσεις καθώς και τις απαραίτητες υποδομές που το καθιστούν ως σημείο – κέντρο του χωριού.

5. Να προσδιορίσουμε την σημειολογία της:

- Η Κεντρική Πλατεία ως η πρώτη προσπάθεια της κοινότητας να οργανώσει τον φυσικό της χώρο, μπορεί να θεωρηθεί και ως η αφετηρία της Κοινοτικής Ιστορίας, το «Σημείο μηδεν του ιστορικού χρόνου» της κοινότητας. Ο ιστορικός χρόνος «μηδενίζεται» στην πλατεία του χωριού.
- Ο πλάτανος ως κυρίαρχο σημείο και σύμβολο της Κ.ΠΛ, απο στοιχείο της φύσης μεταβάλλεται σε πολιτισμικό στοιχείο και καμμία φορά επιβεβαιώνει την μακραίωνη ιστορία της Κοινότητας.

Συμβολίζει δηλ. την διαδικασία οικειοποίησης της φύσης απ' τον άνθρωπο και την παραγωγή πολιτισμού, τον λεγόμενο «εξανθρωπισμό του χώρου».

Συμβολίζει, επίσης, την ίδια την Κοινότητα και την εξέλιξή της καθώς όσο εξελίσσεται (ψηλώνει) και αναπτύσσεται ταυτόχρονα ριζώνει όλο και πιο βαθιά στον Τόπο.

- Ο ελεύθερος χώρος της Κ.ΠΛ. με την κυκλική της μορφή, όπως οριοθετείται από τον περίβολό της προς τα μέσα, μπορούμε να εικάσουμε πως μαρτυρά την οικειότητα ανάμεσα στα μέλη της κοινοτικής ομάδας αλλά αι υποδηλώνει το αίσθημα της κοινής και αδιαίρετης ιδιοκτησίας.

➤ Οι Ιδιότητες που ενσωματώνει: *** (ουσιαστικά πρόκειται για σύννοψη όλων των παραπάνω και μπορούν – αν θέλουμε- να παραβλεφθούν)

1. Αποτελεί το ομφάλιο σημείο του οικιστικού ιστού
2. Αποτελεί την αφετηρία μέτρησης της τοπικής ιστορίας και το «σημείο μηδέν» του ιστορικού χρόνου.
3. Αποτελεί τον φυσικό χώρο μέσα στον οποίο επικεντρώνεται και συμπυκνώνεται η συλλογική μνήμη της Κοινότητας
4. Αποτελεί τον μοναδικό διαμορφωμένο χώρο ο οποίος υποδέχεται κάθε μορφή έκφρασης της κοινοτικής ζωής.
5. Αποτελεί το γεωγραφικό κέντρο της παραγωγικής οργάνωσης χωρίς να ταυτίζεται απαραίτητως με το γεωμετρικό κέντρο τόσο του κοινοτικού ιστού όσο και της κοινοτικής έκτασης

➤ Η Κ.ΠΛ αφετηρία των οδικών αξόνων του οικισμού:

***** (Η αναφορά αυτή θα είναι και το συνδετικό σημείο για να περάσουμε από τον χώρο της πλατείας προς τον οικισμό και στο μονοπάτι για το Μικρό Πάπιγκο)

- Όπως ήδη ειπώθηκε ο ελεύθερος χώρος της Κ.ΠΛ. με την κυκλική της μορφή διαγράφει μια νοητή περιφέρεια γύρω από την οποία διατάσσονται τα κτίρια και αναπτύσσεται ο οικιστικός ιστός του οικισμού διαγράφοντας νοητούς ομόκεντρους κύκλους.

Παράλληλα όμως η πλατεία βρίσκεται και στο γεωγραφικό κέντρο της κτηματικής περιφέρειας (κοινοτικής έκτασης) τα όρια της οποίας έχουν καθορισθεί από την αδιάκοπη δράση του ανθρώπου.

Ως εκ τούτου είναι λογικό να αποτελεί η Κ.ΠΛ το σημείο εκκίνησης αλλά και συνάντησης των βασικών οδικών αξόνων του οικισμού οι οποίοι οδηγούν από την πλατεία προς τον οικιστικό ιστό και από εκεί στην περιφέρεια του οικισμού και προς τα εδάφη της κοινοτικής έκτασης και τις παραγωγικές εγκαταστάσεις.

(Καλούμε την ομάδα να αναγνωρίσει ποιοί είναι οι κύριοι οδικοί άξονες του χωριού και έτσι περνάμε στην συνέχεια της ξενάγησής μας, μέσα από τον οικισμό και παίρνουμε το παλιό μονοπάτι που συνδέει τους δύο οικισμούς.)

*«Αη Γιώργης φερ' την Άνοιξη
Αη Δημήτρης τη στεγνώνει
ο ένας φερ' τα πρόβατα ο άλλος τα ξεδιαγμίζει»*

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

- ▶ Περπατώντας το μονοπάτι
 - Αναφορά στον ηπειρωτικό γεωγραφικό χώρο
 - Ορίστε μου τον κάθετο και τον οριζόντιο οδικό άξονα στο σημείο που βρισκόμαστε
 - Ποιοί, κατά την γνώμη σας, ακολουθούν τον κάθετο οδικό άξονα και ποιοί τον οριζόντιο?
- ▶ «Η μετοίκηση του θέρους» ή ο κάθετος οδικός Άξονας
 - Γενική Αναφορά
 - Η Πίνδος που ενώνει

- Περπατώντας το μονοπάτι
- Αναφορά στον ηπειρωτικό γεωγραφικό χώρο

Κυρίαρχο γνώρισμα του Ηπειρωτικού γεωγραφικού χώρου αλλά και του χώρου της Μεσογείου, με το ιδιαίτερο ανάγλυφο του εδάφους, είναι η αέναη και συνεχής κίνηση για λόγους επιβίωσης είτε:

1. Απο τα ψηλά (τις ψηλές περιοχές της Πίνδου) προς τα χαμηλά (προς τις χαμηλές περιοχές της Πίνδου) και το αντίθετο
2. Οριζόντια κατά μήκος και στο ύψος της «περιοχής των οικισμών (750-1200μ)

(Οι υψηλοί και χαμηλοί τόποι της Ηπείρου δεν είναι παρά μια ακόμη αίσθηση της Ηπείρου την οποία αντιλαμβάνεται κανείς ανεβαίνοντας τα ποτάμια της.)

- Ορίστε μου τον κάθετο και τον οριζόντιο οδικό άξονα στο σημείο που βρισκόμαστε
- Ποιοί, κατα την γνώμη σας, ακολουθούν τον κάθετο οδικό άξονα και ποιοί τον οριζόντιο?
 - Κάθετο οδικό άξονα : τον ακολουθούν οι νομάδες κτηνοτρόφοι καθώς κινούνται εποχικά απο τα χειμαδιά στα βουνά και ξανά πίσω. Η δε μετακίνησή τους αυτή σηματοδοτεί την λεγόμενη «μετοίκηση του θέρους» και χρονικά προσδιορίζεται και οριοθετείται απο δύο θρησκευτικές γιορτές , την φθινοπωρινή του Αγίου Δημητρίου και την ανοιξιάτικη του Αγίου Γεωργίου.
 - Οριζόντιο οδικό άξονα: τον ακολουθούν συνήθως οι αγρότες, οι έμποροι, οι μεταπράτες, οι κυρατζήδες (δηλ. Οι οδηγοί των φορτηγών ζώων) οι μάστοροι (τα γνωστά «μπουλούκια») κ.α

➤ Η μετοίκηση του θέρους» ή ο κάθετος οδικός Άξονας

Η καλοκαιρινή κτηνοτροφική μετακίνηση προς το βουνό δηλ. Η «μετοίκηση του θέρους» έχει εξέχουσα θέση στον τρόπο ζωής της προβιομηχανικής κοινωνίας. Ο αγροτικός χώρος του Πάπιγκου στις ψηλές περιοχές της έξωδασικής ζώνης, με τα βοσκοτόπια του επιδρά και σχηματίζει αυτό που ονομάζουμε «Αλπικό Τοπίο».

- Η «μετοίκηση του θέρους» έχει δυο σταθερούς τόπους διαμονής. Στα χειμαδιά και στους αλπικούς βοσκότοπους.

➤ Η Πίνδος που ενώνει

Οι Σαρακατσάνοι κτηνοτρόφοι με την σταθερή και περιοδική επανάληψη της μετακίνησής τους αποτελούν μια ιδιότυπη μορφή «πολιτισμικών διαμεσολαβητών» ανάμεσα στον πεδινό και στον ορεινό χώρο της Πίνδου, γεγονός που αποδεικνύει πως η ίδια η Πίνδος δεν χωρίζει αλλά αντιθέτως ενώνει ανθρώπους και πολιτισμούς.

Παρατήρηση:

-Ίσως,εφόσον το κατανοήσουμε αυτό σκεφθούμε ξανά πάνω, στην επαναλαμβανόμενη και αποδεκτή απ'όλους, χιλιοειπωμένη βεβαιότητα της «απομόνωσης των ορεινών τόπων» ή της «απομόνωσης της Ηπείρου» εξ'αιτίας της γεωμορφολογίας της.Ίσως εν τέλει το ορεινό και δύσβατο της περιοχής να είναι ένας ακόμη μύθος ανάμεσα στους τόσους άλλους που υπάρχουν γι αυτήν.

*«Αη Γιώργης φερ' την Άνοιξη
Αη Δημήτρης τη στεγνώνει
ο ένας φερ' τα πρόβατα ο άλλος τα ξεδιαγμίζει»*

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

- **Η Μετοίκηση του θέρους:**
δείγμα προσαρμογής του
ανθρώπου στο οικολογικό του
πλαίσιο

- Η Μετοίκηση του θέρους: δείγμα προσαρμογής του ανθρώπου στο οικολογικό του πλαίσιο

Οι υψηλές και χαμηλές περιοχές της Ηπείρου υποδηλώνουν τον τρόπο αξιοποίησης αλλά και κατοίκησης του γεωγραφικού χώρου. Για παράδειγμα, η μετακίνηση των κοπαδιών και η μετοίκηση του θέρους δεν είναι τυχαίες στην περιοχή αλλά εξηγούν:

1. Μια παλιά μεσογειακή πρακτική που συνεχίζεται μέχρι και στις μέρες μας
2. Μία διαφορετική αίσθηση του χώρου
3. Μια σοφή αξιοποίηση των πλουτοπαραγωγικών πόρων (η μετακίνηση των ζώων σε καλύτερους βοσκότοπους)
4. Ένα προσαρμόσιμο τρόπο κατοίκησης («σκηνίτες» αποκαλούνταν οι νομάδες κτηνοτρόφοι τον γεωγραφικό ης Πίνδου)
5. Μια λογική διάταξη των οικισμών στο γεωγραφικό χώρο

Αυτή η κίνηση η σταθερή και επαναλαμβανόμενη από τα χειμαδιά στους ορεινούς βοσκότοπους και αντιστρόφως προσδιορίζει ως ένα βαθμό το παραγωγικό σύστημα στον αγροτικό χώρο της Ηπείρου. Στην περιοχή του Πάπιγκου αλλά και σε ολόκληρη την ψηλή περιοχή της Πίνδου η αγελαία και ελεύθερη κτηνοτροφία αποτελεί την βάση της πρωτογενούς παραγωγής έχοντας ως απαραίτητο συμπλήρωμα την γεωργία.

ΠΡΟΤΥΠΟ ΜΟΝΟΠΑΤΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΓΑΛΟ-ΜΙΚΡΟ ΠΑΠΙΓΚΟ

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

- ▶ Περπατώντας το μονοπάτι
 - Αναφορά στα σημεία που συναντούμε:
 - ▶ Καλντερίμι : το πέτρινο μονοπάτι (κατασκευή – χρήση)
 - ▶ Βρύση: Στοιχείο του οικιστικού τοπίου και του αγροτικού χώρου

- **Περπατώντας το μονοπάτι :**

Ακολουθούμε το παλιό μονοπάτι που οδηγεί προς την περιφέρεια του οικισμού (οριζόντιος άξονας) και περνάμε προς την περιοχή των παραγωγικών υποδομών και των εγκαταστάσεων. (Με βάση τον σχεδιασμό μας, μπορούμε να πούμε ότι περνάμε στην «Ζώνη του Τοπίου».)

Κατηφορίζουμε το μονοπάτι προς τον δημόσιο δρόμο που ενώνει το Μεγάλο με το Μικρό Πάπιγκο.

Ακολουθούμε το παλιό καλντερίμι του οικισμού, περνάμε ένα ρέμα, φθάνουμε στον δημόσιο δρόμο και μπαίνουμε στο μονοπάτι το οποίο ορίζεται από παλιά πετρόχτιστη βρύση.

- Βρύση: Αναφορά στον απλό τρόπο οικειοποίησης και χρήσης του φυσικού πόρου (δηλ. του νερού) από τον άνθρωπο - μέσω μίας απλής κατασκευής που χωροθετείται, - για την κάλυψη μίας βασικής του ανάγκης.
- Η βρύση ως κατασκευή, δημιουργεί ένα τοπίο, φέρει τα σημάδια της ανθρώπινης παρέμβασης και αποτελεί στοιχείο του οικιστικού τοπίου και του αγροτικού χώρου.

Από το σημείο της βρύσης και έχοντας μπροστά μας την θέα του Τοπίου προς το Μικρό Πάπιγκο κάνουμε μια εισαγωγή στην «παραδοσιακή διαχείριση του φυσικού χώρου» δηλ. μια αναφορά στα εδάφη της Κοινότητας και την κοινοτική έκταση καθώς και στις παραγωγικές υποδομές του χώρου.

Τρόπος: Καλούμε τους επισκέπτες να παρατηρήσουν και να περιγράψουν το Τοπίο.

ΠΡΟΤΥΠΟ ΜΟΝΟΠΑΤΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΓΑΛΟ-ΜΙΚΡΟ ΠΑΠΙΓΚΟ

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

- ▶ Αναφορά στην παραδοσιακή διαχ/ση του φυσικού χώρου
 - Τα Εδάφη της Κοινότητας & η οργάνωσή τους:
 - ▶ Τα εδάφη της Κοινότητας συνιστούν την Κοινοτική έκταση

- Αναφορά στην παραδοσιακή διαχείριση του φυσικού χώρου
- **Τα εδάφη της Κοινότητας και η οργάνωσή τους:** τα εδάφη της Κοινότητας συγκροτούν και συνιστούν την κοινοτική έκταση με τον ίδιο τρόπο όπως οι κατοικίες συγκροτούν το χωριό και τον οικισμό.
- Δηλ.τα εδάφη της Κοινότητας συνιστούν την βάση πάνω στην οποία οργανώνονται τόσο οι κατοικίες όσο και οι παραγωγικές εγκαταστάσεις και οι υποδομές τους. (στάβλοι, καλύβες, αλώνια, Μύλοι, κηπάρια, χωράφια ξηρικά, χωράφια ποτιστικά, αμπέλια κ.α)

ΠΡΟΤΥΠΟ ΜΟΝΟΠΑΤΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΓΑΛΟ-ΜΙΚΡΟ ΠΑΠΙΓΚΟ

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

- ▶ Αναφορά στην παραδοσιακή διαχ/ση του φυσικού χώρου
 - Το παραγωγικό σύστημα: δομή & διάταξη στον χώρο

- **Αναφορά στην παραδοσιακή διαχείριση του φυσικού χώρου**

➤ **Το παραγωγικό σύστημα: Δομή και διάταξη στον χώρο**

Παρουσίαση δύο αντιπροσωπευτικών δειγμάτων παραγωγικών εγκαταστάσεων του Αγροτικού χώρου

- Ο Νερόμυλος
- Οι Αναβαθμίδες (τα Δέματα)

Οι διάφορες κατασκευές και τα έργα (οικοδομικά, μηχανικά, υδραυλικά κ.α) καθώς και οι διαμορφώσεις και οι αναπλάσεις του εδάφους, πέραν των αμιγώς αρχιτεκτονικών χαρακτηριστικών τους, έχουν την διττή ιδιότητα:

1. Να ενσωματώνουν ιδέες και έννοιες και
2. Να αφήνουν τα ίχνη τους στον χώρο,

Έστω κι αν έχουν σωθεί μόνο τα θεμέλιά τους ή κάποια μέρη τους.

ΠΡΟΤΥΠΟ ΜΟΝΟΠΑΤΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΓΑΛΟ-ΜΙΚΡΟ ΠΑΠΙΓΚΟ

* Συνεχίζοντας, ακολουθούμε το μονπάτι προς τον Λάκκο, περνούμε κάθετα το ρέμα που κατεβαίνει από το βουνό και τις “Οβίρες του Ρογγοβού” δηλαδή τις γνωστές “κολυμπήθρες” του Παπίγκου και καταλήγουμε στα ερείπια του Νερόμυλου του χωριού, κάτω από το Μικρό Πάπιγκο.

ΠΡΟΤΥΠΟ ΜΟΝΟΠΑΤΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΓΑΛΟ-ΜΙΚΡΟ ΠΑΠΙΓΚΟ

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

- ▶ Αναφορά στο Νερό:
 - Υψηλός δείκτης βροχοπτώσεων
 - Χαρακτηρίζει & επηρεάζει το φυσικό & πολιτισμικό περιβάλλον
 - Οι υδραυλικές του ιδιότητες

- Αναφορά στο Νερό:

➤ **Υψηλός δείκτης βροχοπτώσεων :**

Τα πολλά νερά της περιοχής είναι αποτέλεσμα του υψηλού δείκτη βροχοπτώσεων που αυτή παρουσιάζει.

Τα γεωλογικά φαινόμενα σε συνδυασμό με τις κλιματολογικές συνθήκες στην μακρά διάρκεια του χρόνου διαμόρφωσαν ευνοϊκό πλαίσιο για τον άνθρωπο. Ο χρόνος εξαφάνισε τα ίχνη των παγετώνων απο τα βουνά και προσαρμοσε με τον δικό του τρόπο, την κλίμακά τους στις ανάγκες των ανθρώπων.

➤ **Το νερό** χαρακτηρίζει και επηρεάζει τόσο το φυσικό όσο και το πολιτισμικό περιβάλλον του Πάπιγκου αλλά και του Ζαγοριού γενικότερα. Είναι άρρηκτα συνυφασμένο με την γεωγραφία, την ιστορία και τον πολιτισμό της περιοχής. Απόδειξη οι μύθοι, οι θρύλοι και οι δοξασίες που παίζουν ακόμη και σήμερα ρόλο και σχετίζονται με το υγρό στοιχείο.

- Απο την Αχερουσία (η είσοδος για τον Άδη) και την Παμβώτιδα (με τον θρύλο της Κυρά Φροσύνης) ως τις ορεινές δρακόλιμνες της Πίνδου (με τους δράκους, τους βοσκούς και τα πρόβατα που χάνονται μέσα τους), το υδάτινο στοιχείο προσδίδει πολύ σημαντικές οικολογικές, παραγωγικές, αισθητικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες στον ορεινό χώρο της Ηπείρου, της Χερσονήσου του Αίμου και της Μεσογείου γενικότερα.
- **Οι Δρακόλιμνες της Πίνδου :** απομεινάρια της εποχής των παγετώνων που πήραν μυθική διάσταση και ερέθισαν την συλλογική μνήμη και την λαϊκή φαντασία. Ιστορίες με δράκους , ξωτικά και «Λαΐες» προβατίνες που χάνονται στα νερά τους. (αφήγηση βασισμένη σε πρωτογενή πηγή, συνέντευξη – αφήγηση απο ντόπιο τσοπάνη Σαρακατσάνο και «Η λίμνη,ο δράκος και το Δακτυλίδι» Απόσπασμα απο το βιβλίο «Πάπιγκο της μνήμης και της πέτρας» Ελένη Σκούρτη - 2007)

➤ **Οι υδραυλικές του ιδιότητες: « Νερό, ανανεώσιμη πηγή ενέργειας»**

Το νερό και οι υδραυλικές του ιδιότητες αξιοποιήθηκαν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο στην προβιομηχανική παραγωγική υποδομή.Χαρακτηριστικές περιπτώσεις της ήπιας και ανανεώσιμης χρήσης του, είναι μεταξύ άλλων

1. Η άρδευση κήπων και κηπαριών
2. Η κίνηση των νεροτριβών
3. Η κίνηση των πριονιών (στις περιοχές των δασών)
4. Η κίνηση των Νερόμυλων

«ΒΑΛΤΕ ΜΥΛΟ ΝΑ ΓΥΡΙΣΕΙ.....ΙΣΤΟΡΙΑ ΓΙΑ Ν'ΑΡΧΙΣΕΙ»

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

► Νερόμυλος Πάπιγκου:

- Ανακαλύπτοντας τον Μύλο
- Τι είναι το κτίσμα?
- Ποιά η χρήση του ?
- Ποιά η μηχανική του λειτουργία?
- Χωροταξική ερμηνεία της θέσης του.

➤ **Νερόμυλος Πάπιγκου**
Ανακαλύπτοντας τον Μύλο

- **Τι είναι το κτίσμα?** Καλώ την ομάδα να προσδιορίσει το κτίσμα.
- **Ποια η χρήση του?** Καλώ την ομάδα να προσδιορίσει σε τι χρησίμευε ο συγκεκριμένος μύλος.
- **Ποια η μηχανική του λειτουργία?** Μαζί με την ομάδα ερευνούμε τον χώρο, ανακαλύπτουμε τον τρόπο λειτουργίας του μύλου, αναγνωρίζουμε τα απομεινάρια του εξοπλισμού του.
- **Χωροταξική ερμηνεία της θέσης του:** Καλώ την ομάδα να εξηγήσει την χωροθέτηση του μύλου.
 1. Βρίσκεται μεταξύ των δύο οικισμών ούτως ώστε να εξυπηρετούνται το ίδιο το Μεγάλο και το Μικρό Πάπιγκο.
 2. Η χωροθέτηση του υδρόμυλου αποδεικνύει πως οι παραγωγικές εγκαταστάσεις ακολουθούν την λογική της οργάνωσης της κοινοτικής έκτασης, δηλ: οι υδρόμυλοι είναι δίπλα ή κοντά σε ρέμα και ανάμεσα στους δύο οικισμούς ή πολλές φορές βρίσκονται ανάμεσα σε δύο ή και περισσότερα χωριά και έχει ως υποδομή, κοινόχρηστο χαρακτήρα. Με την ίδια λογική χωροθετούνται και άλλες παραγωγικές υποδομές. Όπως για παράδειγμα:
 3. Τα πριόνια για την πριονιστή ξυλεία χωροθετούνται μέσα ή δίπλα στο δάσος
 4. Τα τυροκομεία χωροθετούνται στους βοσκότοπους
 5. Οι γεωργικές αποθήκες στους αμπελώνες
 6. Τα καμίνια για τα καυσόξυλα ή για τα κάρβουνα στα ανάλογα δάση

(Τα παραπάνω μπορούν να ειπωθούν συμπληρωματικά έτσι ώστε να γίνει κατανοητή η λογική της οργάνωσης της κοινοτικής έκτασης.)

«ΒΑΛΤΕ ΜΥΛΟ ΝΑ ΓΥΡΙΣΕΙ.....ΙΣΤΟΡΙΑ ΓΙΑ Ν'ΑΡΧΙΣΕΙ»

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

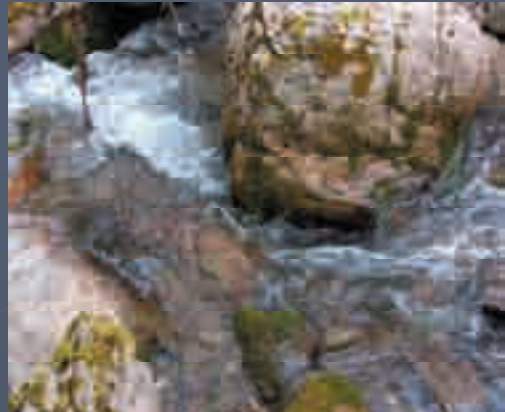
- ▶ Ο Νερόμυλος συνιστά
 - Είδος ξερολιθικής προβιομηχανικής κατασκευής.
 - Στοιχείο παραγωγικής υποδομής
 - Δείγμα ορθολογικής αξιοποίησης ενός Φ.Π. απο τον άνθρωπο
 - Δείγμα οικειοποίησης της φύσης απ' τον άνθρωπο

«ΒΑΛΤΕ ΜΥΛΟ ΝΑ ΓΥΡΙΣΕΙ.....ΙΣΤΟΡΙΑ ΓΙΑ Ν'ΑΡΧΙΣΕΙ»

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

- Οικολογικές αρχές της παραδοσιακής Διαχ/σης του Νερού.
 - Η ορθολογική χρήση του αγαθού
 - Η εξοικονόμηση του αγαθού
 - Η προσαρμογή της τοπικής κοινωνίας στα τοπικά κλιματικά δεδομένα

* Η παραδοσιακή διαχείριση του νερού υποδεικνύει οικολογικές αρχές όπως:

1. Της ορθολογικής χρήσης του αγαθού
2. Της εξοικονόμησης του αγαθού
3. Της προσαρμογής της τοπικής κοινωνίας στα τοπικά κλιματικά δεδομένα (λειψυδρία του θέρους)

Στο σημείο αυτό είναι πολύ σημαντικό να τονιστεί πως αυτά που σήμερα στην εποχή της αφθονίας, του καταναλωτισμού και της έντονης αστικοποίησης της καθημερινότητας του πολίτη, τα θεωρητικοποιούμε και τα προβάλλουμε ως αναγκαίες δράσεις για μια καλύτερη ποιότητα ζωής και περιβάλλοντος, τότε, στην προβιομηχανική κοινωνία, αυτά εφαρμόζονταν ως μια αυτονόητη πρακτική της ζωής και της καθημερινότητας.

ΠΡΟΤΥΠΟ ΜΟΝΟΠΑΤΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΓΑΛΟ-ΜΙΚΡΟ ΠΑΠΙΓΚΟ

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

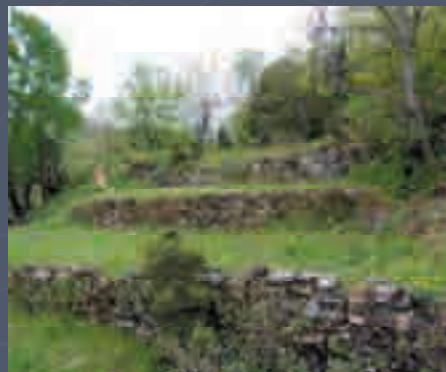
- Περπατώντας το μονοπάτι
 - Συνεχίζουμε το μονοπάτι και απο τον νερόμυλο κατευθυνόμαστε προς το ξερολιθικό παραγωγικό σύστημα των αναβαθμίδων που στο Πάπιγκο είναι γνωστά και ως «Δέματα»

ΤΟ ΤΟΠΙΟ ΤΗΣ ΞΕΡΟΛΙΘΙΑΣ

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

- ▶ Τι είναι η ξερολιθιά?
- ▶ Είδη ξερολιθικών κατασκευών
- ▶ Οι αναβαθμίδες καλλιέργειας
 - Ο ξερολιθικός τοίχος αντιστήριξης
 - Κατασκευαστική Τεχνική
 - Ποιά η ανάγκη που τις δημιουργήσε?

➤ Τι είναι η Ξερολιθιά?

Ξερολιθιά είναι η κατασκευή απο πέτρα (δηλ. λιθοδομή) χωρίς κανένα συνδετικό υλικό (δηλ. χωρίς κονίαμα). Με λίγα λόγια είναι «πέτρα πάνω στην πέτρα»
Η ξηρά λιθοδομή είναι ίσως η παλαιότερη και συνηθέστερη ανθρώπινη κατασκευή. Απο τα «Κυκλώπεια Τείχη» ως το χαμηλό πεζούλι, ο ξερολιθικός τοίχος δεν είναι παρά πέτρες που εδράζονται η μια πάνω στην άλλη. Στην χώρα μας αλλά και τοπικά, ευρύτατα διαδεδομένη λόγω τοπικών συνθηκών και ιστορικά απο τους παλαιότερους τρόπους δόμησης, είναι η «αργολιθοδομή» όπου οι λίθοι χρησιμοποιούνται ακατέργαστοι ή ελαφρά κατεργασμένοι και παρόλο που είναι ακανόνιστοι το αποτέλεσμα διαμορφώνει τοίχο. (Εγχειρίδιο ξερολιθικών κατασκευών –Σελ. 37 και σχέδιο 37)

• Είδη ξερολιθικών κατασκευών :

Στον αγροτικό χώρο της Μεσογείου αλλά και των Βαλκανίων κυριαρχούν στο αγροτικό τοπίο και καθορίζουν τον χαρακτήρα του οι ξερολιθικές κατασκευές. Τέτοιες είναι :

- Οι τοίχοι περίφραξης
- Τα Καλύβια
- Οι Στάνες
- Οι Βρύσες
- Τα παρεκκλήσια
- Οι νερόμυλοι
- Τα Γεφύρια
- Οι πετρόχτιστες Σκάλες
- Τα Λιθόστρωτα
- Τα αλώνια
- Τα αυλάκια άρδευσης
- Τα εικονίσματα
- Οι Τοίχοι αντιστήριξης (αναβαθμίδες)
- Οι αναβαθμίδες καλλιέργειας

Οι αναβαθμίδες καλλιέργειας (ή «Δέματα» ή «Γράβες» ή «Ταράτσες» ή «Gradini» στην Ιταλία, ή «Terrasses» στην Γαλλία κ.α). Αυτές οι απλές κατασκευές που «σμιλεύουν το τραχύ μεσογειακό τοπίο» αποτελούν μοναδικό παράδειγμα οικειοποίησης του φυσικού χώρου απο τον άνθρωπο. Ο άνθρωπος

- στην προσπάθειά του να αυξήσει την καλλιεργήσιμη γη του και να αυξήσει τους αγροτικούς του πόρους απλά και λειτουργικά οικειοποιείται την φύση. Αν παρατηρήσουμε προσεκτικά τις κατασκευές θα δούμε πως , αντιγράφουν την γεωμετρία της Φύσης, εναρμονίζονται και ενσωματώνονται στον φυσικό χώρο με απόλυτο κατασκευαστικό και αισθητικό τρόπο.

- **Ο ξερολιθικός τοίχος αντιστήριξης:**

Το στοιχείο εκείνο που τις χαρακτηρίζει είναι ο ξερολιθικός τοίχος αντιστήριξης για την συγκράτηση των εδαφών και τη δημιουργία επίπεδης επιφάνειας, η οποία ως επί το πλείστον, βρίσκεται σε επικλινές έδαφος. Οι ξερολιθικοί τοίχοι αντιστήριξης οριοθετούν τους αγρούς και τις ιδιοκτησίες ενώ παράλληλα προστατεύουν την καλλιεργήσιμη γη των κεκλιμένων εδαφών από την διάβρωση και κάνουν δυνατή την καλλιέργεια.

- **Κατασκευαστική Τεχνική:**

Οι ξερολιθικοί τοίχοι αντιστήριξης εμφανίζουν μια κλίση 5% έως 10% προς το έδαφος, αναγκαία για να εξασφαλιστεί σταθερότητα. Οι πέτρες τοποθετούνται σε σειρές με όσο το δυνατόν μεγαλύτερη επιφάνεια επαφής μεταξύ τους. Κατά διαστήματα μακρόστενες πέτρες που καλύπτουν όλο το πάχος του τοίχου βοηθούν την σταθερότητά του ενώ η πίσω πλευρά του τοίχου προς το έδαφος γεμίζει με μικρές πέτρες και χαλίκια για την αποστράγγιση των νερών. Τέλος, η στέψη του τοίχου στερεώνεται με πλάκες (καπάκια).

- **Ποιά η ανάγκη που τις δημιουργήσε?**

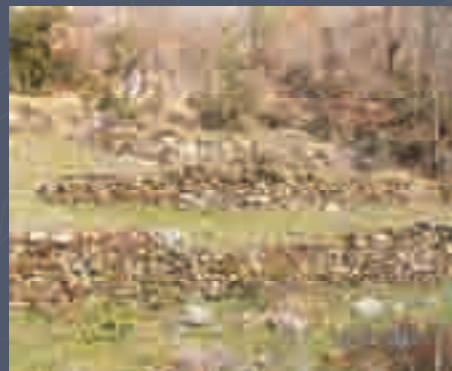
- a. Η οργάνωση του εδάφους κατα τρόπο παραγωγικό και ωφέλιμο για τον άνθρωπο, λόγω της περιορισμένης καλλιεργήσιμης γης εξαιτίας του εδαφικού ανάγλυφου.
- b. Η ιδιάζουσα ορεσίβια αντίληψη για την χρήση της ελάχιστης κλίμακας δηλ. του αναγκαίου και του χρηστικού, «Ορεινό σημαίνει ελάχιστο αλλά και πλήρες» («Οικιστική Γεωγραφία της Ηπείρου» Μ.Η.Αράπογλου – 2005).
- c. Η αξιοποίηση του νερού ως φυσικού πόρου σε αφθονία λόγω των υψηλών βροχοπτώσεων και η ανάγκη εξοικονόμησής του κατα τους καλοκαιρινούς μήνες λόγω ξηρασίας.

ΤΟ ΤΟΠΙΟ ΤΗΣ ΞΕΡΟΛΙΘΙΑΣ

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

► Αναβαθμίδες καλλιέργειας

- Ποιός ο ρόλος τους
- Τοίχοι πολύτιμοι για την άγρια ζωή (πανίδα & χλωρίδα του ξερολιθικού τοίχου)
- Οι οικολογικές αρχές των ξερολιθικών κατασκευών

- **Ποιός ο ρόλος τους?**

Ο ρόλος τους είναι πολλαπλός:

- a. Αύξηση της καλλιεργήσιμης γής, προστασία και εμπλουτισμός των εδαφών με δημιουργία επίπεδων εδαφών όπου είναι δυνατή η καλλιέργεια.
- b. Αύξηση του ωφέλιμου όγκου για τις ρίζες και εξασφάλιση καλύτερης ανάπτυξης με αποθέματα υγρασίας
- c. Αποταμίευση της ηλιακής θερμότητας απο τους πέτρινους τοίχους που εκλύεται κατα την διάρκεια της νύχτας
- d. Διαχείριση του νερού καθώς οι αναβαθμίδες αποτελούν απο μόνες τους ένα σύστημα άρδευσης και αποστράγγισης. Έτσι το νερό σε μια πλαγιά αντί να αποτελέσει απειλή, γίνεται χρήσιμο για το έδαφος.

- **Τοίχοι πολύτιμοι για την άγρια ζωή (Χλωρίδα & πανίδα του ξερολιθικού τοίχου) :**

Οι ξερολιθιές και η βλάστησή τους φιλοξενούν ένα σημαντικό μέρος απο την πανίδα και την χλωρίδα της περιοχής. Οι κοιλότητες των ξερολιθικών τοιχών προσφέρουν καταφύγιο σε πολυάριθμα είδη ζώων όπως τα **λεπιδόπτερα, τα ερπετά (σαύρες, φίδια κ.α) τα τρωκτικά και τα πουλιά**. Επίσης τους τοίχους αυτούς προτιμούν διάφορα είδη φυτών, τα οποία βυθίζουν τις ρίζες τους και καταλαμβάνουν τους άμεσα γειτονικούς χώρους. Οι συνεχόμενοι τοίχοι αποτελούν πραγματικά βιολογικά δίκτυα που προσφέρουν ευνοϊκές συνθήκες τόσο στην πανίδα όσο και στην χλωρίδα.

Το μικροκλίμα ενός ξερολιθικού τοπίου χαρακτηρίζεται απο μικρή διαθεσιμότητα ύδατος και έντονη και διαρκή ηλιακή ακτινοβολία. Σ' αυτόν τον μικροβιότοπο η υψομετρία και οι σημαντικές διακυμάνσεις της θερμοκρασίας καθορίζουν ακραίες συνθήκες ζωής. Η επιλογή λοιπόν των οργανισμών που επιβιώνουν εκεί είναι πολύ αυστηρή. Συναντούμε διάφορα **είδη λειχήνων** και ακόμη είδη που η ανάπτυξή τους επιτρέπει στην συνέχεια την εγκατάσταση ανώτερων ειδών. Οι βοτανολόγοι κατατάσσουν αυτά τα φυτά των τοίχων σε μια ειδική κατηγορία στην οποία ανήκουν **ο αμάραντος και το σαπουνόχορτο**. Φυσικά τα είδη φυτών που εποικούν τους τοίχους της ξερολιθιάς ποικίλλουν απο τόπο σε τόπο ανάλογα με την γεωγραφική θέση (κλίμα, υψόμετρο, απόσταση απο θάλασσα κ.α)

Σε ότι αφορά τα ζώα παρατηρούμε είδη **σαύρας και φιδιών** ενώ επίσης και ο **σκαντζόχοιρος** βρίσκει καταφύγιο στις μεγαλύτερες κοιλότητες όπως και διάφορα **τρωκτικά αλλά και πουλιά**.

Μεγάλος είναι και ο αριθμός **των εντόμων** που συχνάζει στους τοίχους αυτούς κυρίως άνοιξη και φθινόπωρο που βρίσκουν περισσότερη ζέστη στους τοίχους απο την θερμοκρασία περιβάλλοντος, ενώ στις σχισμές περνούν την χειμερία νάρκη διάφορα **είδη εντόμων όπως οι πασχαλίτσες**. Τον βιότοπο διαλέγουν και διάφορα είδη πεταλούδων οπου εκτελούν τα διάφορα στάδια μεταμόρφωσής τους. Τέλος στους ασβεστολιθικούς τοίχους συχνάζουν πολλά **είδη σαλιγκαριών**.

- **Οι οικολογικές αρχές των ξερολιθικών κατασκευών:**

Τέλος, μπορούμε να πούμε πως αυτές οι ξερολιθικές κατασκευές των αναβαθμίδων, πέραν της χρήσης τους προβάλλουν ίσως και κάποιες οικολογικές αρχές όπως:

- α. Της βιολογικής ποικιλίας καθώς, δευτερευόντως, εξυπηρετούν και την βιοποικιλότητα ως ενδιαιτήματα οργανισμών**
- β. Της μηχανικής και φυσικής υποστήριξης των εδαφών και προφύλαξης απο την διάβρωση.**

«Όταν η δημιουργικότητα του ανθρώπου αποδίδει με αισθητικό τρόπο το νόημα και την ουσία της κοινωνίας τότε η τεχνική γίνεται τέχνη»

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

► Αναβαθμίδες καλλιέργειας

- Η σημερινή κατάσταση
- Τι σηματοδοτεί η υποβάθμιση του παραγωγικού τοπίου των αναβαθμίδων?
- Δράσεις & πρωτοβουλίες
- Οικομυσείο Πάπιγκου

➤ Αναβαθμίδες καλλιέργειας:

• Η σημερινή κατάσταση

Μέχρι και τα μέσα του 20ου αιώνα οι αναβαθμίδες καλλιεργούνταν εντατικά και φιλοξενούσαν πολλές και ποικίλες καλλιέργειες όπως αμπέλια, εσπεριδοειδή, κηπευτικά, οπωροφόρα δένδρα καθώς και ελιές στα πιο νότια και στις χαμηλές ζώνες της ηπείρου. Σήμερα το λεγόμενο «Τοπίο των αναβαθμίδων» βρίσκεται σε υποχώρηση όχι μόνον στον ορεινό χώρο αλλά το ίδιο και περισσότερο ίσως, βρίσκεται σε εγκατάλειψη και στον νησιώτικο ελληνικό χώρο και τον ευρύτερο Μεσογειακό. Κι αυτό έρχεται ως φυσικό αποτέλεσμα της εγκατάλειψης του πρωτογενή τομέα και της γεωργίας ειδικότερα.

• Τι σηματοδοτεί η υποβάθμιση του παραγωγικού τοπίου των αναβαθμίδων?

Η εγκατάλειψη και η υποβάθμιση του παραγωγικού τοπίου των αναβαθμίδων σηματοδοτεί όμως παράλληλα (ή συμπαρασύρει) και την υποχώρηση ενός σημαντικού και αναντικατάστατου πολιτισμικού κομματιού του ανθρωπογενούς μεσογειακού χώρου.

Στην εικόνα υποχώρησης και υποβάθμισης που παρουσιάζει το ξερολιθικό τοπίο των αναβαθμίδων σήμερα, συμπυκνώνεται ίσως το πολύπλοκο περιβαλλοντικό πρόβλημα στην ανθρωπογενή μεσόγειο. Το οποίο συνίσταται στο τρίπτυχο :

- Πληθυσμιακή αποψίλωση,
- πολιτισμική υποχώρηση,
- περιβαλλοντική υποβάθμιση.

• Δράσεις & πρωτοβουλίες

Η Ευρωπαϊκή Ένωση αναγνωρίζοντας την μεγάλη περιβαλλοντική και πολιτιστική αξία του τοπίου των αναβαθμίδων έχει πάρει πρωτοβουλίες που στοχεύουν στην διακρατική συνεργασία χωρών με στόχο την προστασία και την εναλλακτική χρήση μέρους αυτού του μοναδικού μεσογειακού πολιτισμικού θησαυρού, ενώ μερικά τοπία αναβαθμίδων έχουν ήδη κηρυχθεί από την UNESCO ως «μνημεία της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς». Μέσα από την υλοποίηση των διακρατικών προγ/των της Ευρωπαϊκής Ένωσης γίνεται μια προσπάθεια να αποτελέσουν οι αναβαθμίδες:

1. Χώρους καινοτομίας και κινητοποίησης

1. Χώρους παραγωγής αγροτικών προϊόντων διαφοροποιημένων και ανώτερων ποιοτικά.
2. Υπόβαθρα νέων τουριστικών και πολιτιστικών χρήσεων.

Παρόλα αυτά το εγχείρημα διάσωσης και επαναχρησιμοποίησης του ξερολιθικού τοπίου των αναβαθμίδων είναι εξαιρετικά δύσκολο. Ειδικότερα για την περιοχή μας η προώθηση ενός βιώσιμου εναλλακτικού μοντέλου παραγωγής βιολογικών προϊόντων ή προϊόντων ποιότητας είναι κάτι που φαντάζει πολύ δύσκολο.

- **Οικομουσείο Πάπιγκου:**

Είναι όμως δυνατόν μέσω δράσεων και προγραμμάτων όπως αυτό που υλοποιούμε εδώ, να δοθεί στον χώρο μια νέα πολιτιστική χρήση η οποία να βοηθήσει αποτελεσματικά στην διατήρηση του αγροτικού ξερολιθικού τοπίου. Στόχος μας λοιπόν είναι να δημιουργήσουμε μέσω του προγράμματος ερμηνείας περιβάλλοντος ένα πρότυπο οικομουσείο στο Πάπιγκο το οποίο θα λειτουργεί με ευθύνη του WWF Ελλάς και θα αποτελεί πρότυπο για ολόκληρο το Πάρκο της Β.Πίνδου.

(Αυτό θα μπορούσε να είναι μια πρόταση δική μας ως συνέχεια και ως ένας παραπέρα στόχος της προσπάθειάς μας με αφορμή το μονοπάτι)

ΠΡΟΤΥΠΟ ΜΟΝΟΠΑΤΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΓΑΛΟ-ΜΙΚΡΟ ΠΑΠΙΓΚΟ

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

► Περπατώντας το μονοπάτι

- Διαδρομή απο αναβαθμίδες προς την εκκλησία της Παναγίας της Παλιουρής.
- Σύνοψη για τις κατασκευές του αγροτικού χώρου που συναντήσαμε και για το τι αυτές υποδηλώνουν

Σύνοψη για τις κατασκευές του αγροτικού χώρου που συναντήσαμε και για το τι αυτές υποδηλώνουν.

Όπως ήδη αναφέραμε στην αρχή της ξανάγησής μας και όπως είδαμε, η διαδικασία οικειοποίησης της φύσης από τον άνθρωπο γίνεται και φανερώνεται με τα έργα του και τις κατασκευές του. Αυτές λοιπόν οι ξερολιθικές κατασκευές της προβιομηχανικής κοινωνίας στην ουσία όπως διαπιστώσαμε:

1. Οριοθετούν τον φυσικό χώρο.
2. Επιβεβαιώνουν την οικειοποίηση του χώρου από τον άνθρωπο.
3. Εδραιώνουν την κατοίκησή του στο χώρο.
4. Κατά μία έννοια συγκροτούν τα “Σημάδια του φυσικού χώρου” και αποτελούν τα πρωτογενή κύτταρα της οικιστικής και αρχιτεκτονικής τέχνης στην περιοχή, για τα οποία θα πούμε στην συνέχεια.

ΠΡΟΤΥΠΟ ΜΟΝΟΠΑΤΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΓΑΛΟ-ΜΙΚΡΟ ΠΑΠΙΓΚΟ

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

- ▶ Παναγία – Παλιουρή
 - Στάση στο προαύλιο
- ▶ Αναφορά στη Βελανιδιά
 - Απο φυσικό στοιχείο - πολιτισμικό σύμβολο
- ▶ Αναφορά στις Ζώνες Βλάστησης & στην πανίδα
 - Η Ζώνη των Φυλλοβόλων (800-1200 μ)
 - Η Μικτή ζώνη του δάσους (1200 – 1400 μ)
 - Η βλάστηση της δασικής ζώνης (1400 – 1800 μ)

- **Αναφορά στην Βελανιδιά**
(Με αφορμή την Βελανιδιά της Παλιουρής)

- **Απο φυσικό στοιχείο σε πολιτισμικό σύμβολο**

Επιστημονικό όνομα Quercus sp., Τοπική ονομασία «σιούμοι»

Στην ορεινή ζώνη η Βελανιδιά σηματοδοτεί την «Ζώνη των Οικισμών» (750 μ.- 1200 μ) και την περιοχή κατοίκησης του ανθρώπου, η οποία επίσης σηματοδοτείται και απο το πουρνάρι. Η βελανιδιά, κοντά και μέσα στα όρια της εκκλησίας, όπως και ο Πλάτανος στην Κεντρική πλατεία, μετατρέπεται απο στοιχείο της φύσης σε πολιτισμικό στοιχείο καθώς κυριαρχεί στον προαύλιο χώρο και σηματοδοτεί τον ιερό χώρο της εκκλησίας.

- Αξίζει να σημειώσουμε ότι η Βελανιδιά (Η Φηγός των αρχαίων) αποτελεί το φυσικό και πολιτισμικό σύμβολο της Ηπείρου καθώς είναι το ιερό δένδρο της Αρχαίας Δωδώνης (στην αρχαιότητα οι ιερείς-μάντεις Σελλοί ή Ελλοί, ερμήνευαν στους θνητούς τη βούληση του Δία και απο το θρόϊσμα των φύλλων της ιερής βελανιδιάς). Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η Βελανιδιά δηλ.ένα φυσικό στοιχείο αποτελεί το αόρατο πολιτισμικό νήμα που ενώνει την αρχαιότητα με τον χριστιανισμό και την αρχαία Ελλάδα με την νεώτερη.
- Λέγεται ότι «τα όρια της γεωγραφικής εξάπλωσης του ιερού δένδρου της Δωδώνης διαγράφουν μια μεγάλη περιφέρεια που περικλείει μέσα της όλη την χώρα των ηπειρωτών» («Νομός Ιωαννίνων – Εναλλακτικές μορφές τουρισμού» Μ.Αράπογλου – Β.Νιτσιάκος, Νοέμβριος 2000)
- Ο Φυσικός χώρος, λοιπόν, μετασχηματίζεται σε πολιτισμικό τοπίο στην διάρκεια της Ιστορίας με βάση την σχέση που αναπτύσσει η κοινωνία με το περιβάλλον της καθώς το οικειοποιείται. Έτσι τα στοιχεία του φυσικού περιβάλλοντος καθώς εντάσσονται στο ευρύτερο πολιτισμικό σύστημα μετατρέπονται σε σύμβολά του.
- Όπως ακριβώς συμβαίνει με τον πλάτανο «στο μεσοχώρι», το ίδιο συμβαίνει και με τις βελανιδιές γύρω απο τα ξωκκλήσια (αυτό επιβεβαιώνεται και εδώ) το ίδιο με τα κυπαρίσσια και τα νεκροταφεία, το ίδιο με τις ιτιές δίπλα και κοντά στα ρέματα.
- Όλα αυτά αποτελούν παραδείγματα μετατροπής ενός στοιχείου της φύσης σε πολιτισμικό σύμβολο.

(ΠΑΙΧΝΙΔΙ: Εάν πρόκειται για ομάδα μαθητών ή προσκόπων θα μπορούσαμε να τους βάλουμε να μετρήσουν και την ηλικία της Βελανιδιάς ούτως ώστε να γίνει η δράση πιο βιωματική. Τέτοιες εμβόλιμες δράσεις θα τις δούμε και θα τις τεστάρουμε στην πράξη)

- **Αναφορά στις Ζώνες Βλάστησης**

- **Η Ζώνη των Φυλλοβόλων (800-1200 μ)**

- Επίσης στην περιοχή του οικισμού και των καλλιεργειών θα συναντήσουμε καρυδιές, μηλιές, κερασίες, κορομηλιές, αγριοκερασίες, αγριομηλιές, σορβιές (δένδρο σχετικά σπάνιο που υπάρχει στην περιοχή), το αρκουδοπούρναρο (αιθαλής δενδράκι που φυτρώνει συχνά μέσα στα φυλλοβόλα δάση), την Κρανιά (οι καρποί της τα γνωστά «κράνα» γίνονται μαρμελάδα και ποτό.)

- **Η Μικτή ζώνη του δάσους (1200 – 1400 μ)**

- Άλλα είδη δένδρων που συναντούμε κυρίως στην μικτή ζώνη του δάσους (1200 μ- 1400 μ) είναι η Οξιά, «ο γαύρος» κοινώς γρεβέλια, «ο φράξος» κοινώς φραξιά, «η κρανιά» , «το σφεντάμι» κοινώς κλένος και «το Κέδρο»

- **Η βλάστηση της δασικής ζώνης (1400 – 1800 μ)**

- Ψηλότερα από τα δάση με βελανιδιές, που εκτείνονται πάνω από τους δύο οικισμούς, σχηματίζονται εκτεταμένα δάση υπεραιώνόβιων δένδρων ορεινής αρκεύθου (*Juniperus foetidissima*), που τοπικά ονομάζονται «μουρτζίνια» (1400 – 1800 μ). Επίσης στα μεγάλα υψόμετρα σχηματίζονται συστάδες και δάση ελάτης (*Abies borisii-regis*) και Λευκόδερμης Πεύκης (*Pinus leucodermis*) κοινώς «Ρόμπολο» (1300 – 1700 μ). Ειδικά τα ανθεκτικά στο ψύχος ρόμπολα μπορεί και να βρεθούν και σε υψόμετρα μέχρι 2000 μ , όπως για παράδειγμα συμβαίνει στις βορεινές ορθοπλαγιές της κορυφής Λάπατος και της Δρακόλιμνης.

- Όσον αφορά την πανίδα που συναντάται στις παραπάνω ζώνες υπάρχουν αρκούδες, λύκοι, ζαρκάδια, αγριόγατοι, κουνάβια, αλεπούδες, σκιούροι, αγριογούρουνα, κ.α

ΠΡΟΤΥΠΟ ΜΟΝΟΠΑΤΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΓΑΛΟ-ΜΙΚΡΟ ΠΑΠΙΓΚΟ

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

- ▶ Αναφορά στις Ζώνες Βλάστησης & στην πανίδα
 - Υπαλπική & αλπική ζώνη (1500 έως +2000)
 - Χαμηλή Ζώνη (500 - 750μ)

Αναφορά στις Ζώνες Βλάστησης και στην πανίδα

Υπαλπική & αλπική Ζώνη (1500 έως +2000)

Στη ζώνη πάνω από τα 1500 μ η βλάστηση σταδιακά περιορίζεται ενώ πάνω από τα 1800 μ περίπου δεν αναπτύσσεται κανένα είδος δέντρου εκτός όπως αναφέρθηκε του “Ρόμπολου”. Στα υψόμετρα αυτά φύονται μόνο πόες και μικροί αγκαθωτοί θάμνοι ενώ αντίστοιχα η πανίδα περιλαμβάνει τα σχετικά άγνωστα στον πολύ κόσμο Αγριόγιδα (*Rupicapra rupicapra balcanica*), τον Χρυσαιτό (*Aquila chrysaetos*), τη Σβαρνίστρα (*Tichodroma muraria*).

Χαμηλή Ζώνη (500 - 750 μ)

Η χαμηλή ζώνη χαρακτηρίζεται από παραποτάμια βλάστηση όπου κυριαρχούν τα Πλατάνια (*Platanus orientalis*), οι Ιτιές (*Salix sp.*) και τα Σκλήθρα (*Alnus glutinosa*) ενώ αντίστοιχα η Πανίδα περιλαμβάνει την Αλεπού (*Vulpus vulpes*) τον Λαγό (*Lepus europeus*) τον Σκατζόχοιρο (*Erinaceus concolor*) και την Χελώνα (*Testudo marginata*), ενώ στην πατρίδα του ποταμού συναντούμε τη σπάνια Βίδα (*Lutra lutra*), την Πέστροφα (*Salmo trutta*), τον Πινδοβίνο, τον Νεροκότσυφα (*Cinclus cinclus*) κ.α.

ΠΡΟΤΥΠΟ ΜΟΝΟΠΑΤΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΓΑΛΟ-ΜΙΚΡΟ ΠΑΠΙΓΚΟ

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

► Περπατώντας το μονοπάτι

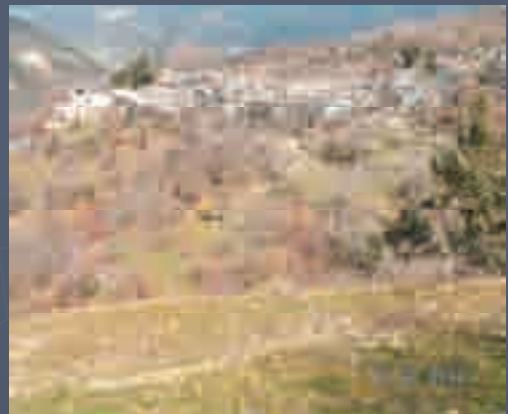
- Διαδρομή απο Παναγία – Παλιουρή προς Μικρό Πάπιγκο
- Στάση στην διασταύρωση με μονοπάτι Ο3 (Πινακίδα Ο3) ή
- Συνεχίζουμε μέχρι το «Κόκκινο Λιθάρι»

ΠΡΟΤΥΠΟ ΜΟΝΟΠΑΤΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΓΑΛΟ-ΜΙΚΡΟ ΠΑΠΙΓΚΟ

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

- ▶ Γεωγραφία της Περιοχής
- ▶ Περιγράψτε την γεωγραφία του τόπου (δηλ.τι βλέπετε?)
 - Η Χαράδρα (του Βίκου)
 - Το Ποτάμι (Βοϊδομάτης)
 - Η Κοιλάδα (του ποταμού)
 - Το παραποτάμιο δάσος
 - Το δάσος γύρω απο τους οικισμούς
 - Απότομες ορθοπλαγιές (Κάτω απο τους «Πύργους του Πάπιγκου)
 - *Αλπικά οροπέδια & Αλπική λίμνη***
 - *Σπηλιές & Βάραθρα***
 - Ανάγλυφο έντονο
 - Χωριά (Βίκος- Αρίστη- Πάπιγκο)

➤ Γεωγραφία της περιοχής:

Ζητούμε απο την ομάδα να μας δώσει μονολεκτικά, στοιχεία που συνθέτουν το τοπίο απο το σημείο που βρισκόμαστε

*** Η Αλπική λίμνη, οι σπηλιές και τα βάραθρα δεν φαίνονται απο το σημείο που βρισκόμαστε, όμως με αφορμή τις απότομες ορθοπλαγιές, μπορούμε να κάνουμε εμείς αναφορά σε αυτά.*

Δίνουμε εμείς πολύ βασικές πληροφορίες για τα στοιχεία που μας αναφέρει η ομάδα, δηλ.δίνουμε κάποια HotSpot για την γεωγραφία. Συγκεκριμένα:

- **Η χαράδρα του Βίκου** είναι ένα ζωντανό μουσείο φυσικής ιστορίας με το απaráμιλλο κάλλος της, την ποικιλία των ενδημικών φυτών και των βοτάνων της αλλά και την σχέση της με τις τοπικές κοινωνίες αφού και η ίδια η βλάστηση έχει επηρεαστεί καθοριστικά απο την ανθρώπινη δράση στην περιοχή, π.χ.κτηνοτροφία. Το μήκος της είναι 12 χλμ.συνολικά και ουσιαστικά οριοθετείται απο δύο γεφύρια (του Κόκκορη και της Κλειδωνιάς). Τα κύρια πετρώματα στην περιοχή του Πάπιγκου και της Χαράδρας είναι ο ασβεστόλιθος και ο Φλύσχης.

Ο ασβεστόλιθος αποτελείται απο συμπαγείς βράχινους σχηματισμούς σε διάφορες αποχρώσεις του γκρίζου ενώ σημειακά διακρίνεται ερυθρός χρωματισμός.Σχηματίστηκε πριν απο 150 – 37 εκατομμύρια χρόνια στον βυθό της θάλασσας απο την αποσάθρωση των ασβεστολιθικών κελύφων μικρών υδρόβιων οργανισμών, τα απολιθώματα των οποίων ορισμένες φορές διακρίνονται ακόμα και σήμερα μέσα στα βράχια. Είναι ευδιάλυτος στο νερό ενώ καθώς το νερό διαπερνά τον ασβεστόλιθο σχηματίζει υπόγειες σπηλιές, στοές και βάραθρα. (Καρστ)

Ο φλύσχης στην πραγματικότητα προέρχεται απο την αποσάθρωση άλλων πετρωμάτων και συναντάται κυρίως στα μέσα υψόμετρα(750-1250 μ).

- **Ο Βοϊδομάτης** πηγάζει απο τον ορεινό όγκο της Τύμφης, το ελάχιστο υπερθαλάσσιο ύψος του είναι 500 μ και το μέγιστο 1500 μ ενώ το συνολικό του μήκος είναι 25χλμ.Οι κύριες πηγές του βρίσκονται στο χωριό Βίκος. Ο Βοτανικός πλούτος της περιοχής αυτής (του ποταμού και της χαράδρας) μαζί με τις σχετικές παραδόσεις, τις ονομασίες, τις δεισιδαιμονίες κλπ αποτελεί ένα σημαντικό κεφάλαιο της τοπικής ιστορίας και της λαϊκής παράδοσης.

ΠΡΟΤΥΠΟ ΜΟΝΟΠΑΤΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΓΑΛΟ-ΜΙΚΡΟ ΠΑΠΙΓΚΟ

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

- ▶ Γεωγραφία της Περιοχής
 - Η περιοχή του Πάπιγκου ως κομμάτι του ηπειρωτικού χώρου, της Χερσονήσου του Αίμου και της Μεσογείου
- ▶ Το κλίμα της Περιοχής

➤ Γεωγραφία της Περιοχής

- **Η περιοχή του Πάπιγκου ως κομμάτι του ηπειρωτικού χώρου, της Χερσονήσου του Αίμου και της Μεσογείου:**

- Η περιοχή του Πάπιγκου αποτελεί αναπόσπαστο και αντιπροσωπευτικό κομμάτι του ευρύτερου ορεινού χώρου της Ηπείρου και της οροσειράς της Πίνδου η οποία καταλαμβάνει και κυριαρχεί με τον όγκο της στο Β.Δυτικό τμήμα της Ελλάδας.
- Κατ'αυτόν τον τρόπο, το έντονο ανάγλυφο του εδάφους που χαρακτηρίζει τον ορεινό όγκο της Πίνδου, αντικατοπτρίζεται (όπως βλέπουμε μπροστά μας) με τον πλέον χαρακτηριστικό τρόπο και στην ορεινή περιοχή που καταλαμβάνει η περιοχή του Πάπιγκου.
- Έτσι στην ευρύτερη περιοχή του Πάπιγκου, όπως παρατηρήσαμε *(μιλάμε για την προηγούμενη διαδικασία της παρατήρησης της γεωγραφίας του χώρου)* συναντούμε ένα παλίμψηστο εδαφών, χαρακτηριστικών της ορεινής ζώνης της Ηπείρου καθώς και του νότιου τμήματος της Χερσονήσου του Αίμου αλλά και όχι μόνον.

- **Το κλίμα της Περιοχής**

- Ακριβώς αυτό το έντονο ανάγλυφο του εδάφους σε συνδυασμό με την θέση του χώρου πάνω στη γη, διαμορφώνει και το ιδιαίτερο κλίμα της Ηπείρου το οποίο χαρακτηρίζεται απο υψηλές βροχοπτώσεις και χιονοπτώσεις, απο παρατεταμένους χειμώνες και μικρά καλοκαίρια, απο τα σύντομα φθινόπωρα και τις μικρές άνοιξες. Ενώ και αντιστρόφως, ο υψηλός βροχομετρικός δείκτης σε συνδυασμό με τη σύσταση και τις κλίσεις του εδάφους διαμόρφωσε το έντονο ανάγλυφο που παρουσιάζει ο ηπειρωτικός χώρος και ξεκάθαρα αντανακλάται στο τοπίο που απλώνεται στα πόδια μας.
- Ταυτόχρονα η Β.Πίνδος ως ένα μεσαίο υψομετρικά βουνό *(της οποίας οι προεκτάσεις των ορεινών σχηματισμών της καταλήγουν απόκρημνες στις ακτές του Ιονίου Πελάγους)* θεωρείται και μεσογειακή οροσειρά καθώς όλη η Μεσόγειος χαρακτηρίζεται απο μεσαία βουνά
Αποτελεί,κατ'επέκταση,οργανικόκομμάτικαιεδαφικότμήματηςλεγόμενης ηπειρωτικής μεσημβρινής Ευρώπης της οποίας τα συστατικά γεωγραφικά μέρη (δηλ.η Ιβηρική, η Ιταλική, η Χερσόνησος του Αίμου) καταλαμβάνουν

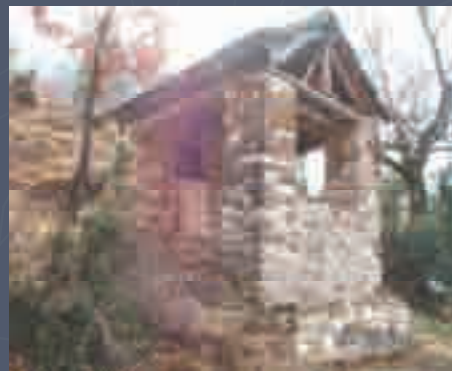
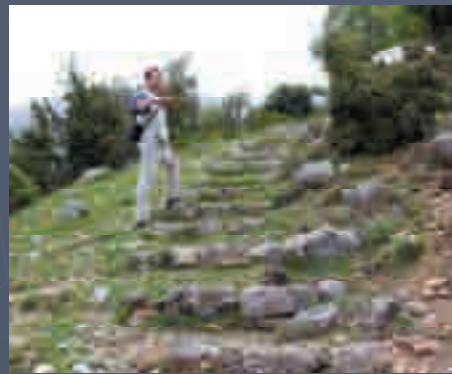
- απο την άποψη της έκτασης το μεγαλύτερο τμήμα (θαλάσσιο και χερσαίο) του μεσογειακού χώρου.
- Αυτός ο συνδυασμός μεσογειακών (ως κομμάτι της ηπειρωτικής μεσημβρινής Ευρώπης) και μεσευρωπαϊκών (ως τμήμα της Χερσονήσου του Αίμου) γεωγραφικών χαρακτηριστικών ο οποίος διαμορφώνει ένα ιδιαίτερο τύπο κλίματος, χαρακτηρίζει και την περιοχή του Ζαγορίου. Ο συνδυασμός αυτού του ιδιαίτερου κλίματος και του εδάφους ευνόησε την ανάπτυξη αυτής της πλούσιας χλωρίδας και πανίδας (την οποία ήδη αναφέραμε) αλλά και καθόρισε, επίσης, αποφασιστικά την σχέση του ανθρώπου με τον φυσικό του περίγυρο.
- Απο τα παραπάνω λοιπόν, αποδεικνύεται πως ο χώρος του Πάπιγκου αποτελεί μικρογραφία τόσο του χώρου της Χερσονήσου του Αίμου όσο και του ορεινού μεσογειακού χώρου με όλα τα γεωγραφικά χαρακτηριστικά που αυτοί φέρουν.

ΠΡΟΤΥΠΟ ΜΟΝΟΠΑΤΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΓΑΛΟ-ΜΙΚΡΟ ΠΑΠΙΓΚΟ

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

► Περπατώντας το μονοπάτι

- Ανηφορίζουμε μέσω της πετρόχτιστης σκάλας προς τον οικισμό του Μικρού Πάπιγκου.
Στάση στο Ξωκκλήσι του Αη-Χαράλαμπου
- Θέση θέας του οικισμού του Μικρού Πάπιγκου

ΠΡΟΤΥΠΟ ΜΟΝΟΠΑΤΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΓΑΛΟ-ΜΙΚΡΟ ΠΑΠΙΓΚΟ

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

- ▶ Τι βλέπουμε απο το σημείο που βρισκόμαστε? Περιγράψτε το τοπίο.
- ▶ Ορισμός του «Αγροτικού Τοπίου»
 - Κοινοτική έκταση
 - Διαμόρφωση της Κοιν.έκτασης
 - Η οργάνωση της Κοιν.έκτασης
 - Οι χρήσεις γής στην Κοιν.έκταση

- **Τι βλέπουμε από το σημείο που βρισκόμαστε? Περιγράψτε το τοπίο.**
- **Ουσιαστικά εστιάζουμε στον οικισμό και στην κοινοτική έκταση και μέσω αυτών προσδιορίζουμε το «Αγροτικό τοπίο»**

➤ **Ορισμός του «Αγροτικού Τοπίου»**

Ο οικισμός του Μικρού Πάπιγκου που αποτελεί ένα οικιστικό κύτταρο (και το σταθερό σημείο αναφοράς στην οργάνωση του ευρύτερου χώρου όπου αναπτύσσονται οι δραστηριότητές του), μαζί με το παραγωγικό σύστημα του αγροτικού χώρου του Πάπιγκου (*κηπάρια, χωράφια, αναβαθμίδες, μύλος, στάνες, αλώνια, αμπέλια, ποτιστικά, δάση κ.α*) συνθέτουν αυτό που ονομάζουμε «Αγροτικό Τοπίο», δηλ.ο οικισμός μαζί με το παραγωγικό σύστημα συνθέτουν το προβιομηχανικό αγροτικό τοπίο.

➤ **Κοινοτική έκταση**

Το, εκτός του οικισμού, αγροτικό τοπίο συνθέτει αυτό που ονομάζουμε «Κοινοτική έκταση» και η οποία ιστορικά προήλθε απο την διεύρυνση της λεγόμενης κτηματικής περιφέρειας των οικογενειακών κοινοτήτων, οι οποίες όπως ήδη εξηγήσαμε, αποτέλεσαν την πρώτη μορφή οικιστικής εγκαθίδρυσης.

➤ **Διαμόρφωση της Κοινοτικής έκτασης**

Η κοινοτική έκταση διαμορφώθηκε και οριοθετήθηκε μέσα απο την συνεχή και αδιάκοπη δράση του ανθρώπου κατα την διαδικασία οικειοποίησης του φυσικού χώρου και της μετατροπής του σε παραγωγικό τοπίο.

• **Η Οργάνωση της Κοινοτικής έκτασης**

Η διαχείριση της Κοινοτικής έκτασης στηρίζεται στην φυτολογία των εδαφών της. Συνήθως το τυπικό σχήμα οργάνωσης της κοινοτικής έκτασης στην Ορεινή Ήπειρο αλλά και στην Ορεινή Μεσόγειο προβάλλει: Δάση, βοσκότοπους και αγρούς και κατα συνέπεια παραγωγικές δραστηριότητες όπως την υλοτομία, την κτηνοτροφία και την γεωργία.

Παράλληλα,

- **οι χρήσεις γης στην κοινοτική έκταση** της ορεινής ηπείρου αλλά και της Μεσογείου γενικότερα στηρίζονται στα οργανικά συστατικά, την ποιότητα και τον προσανατολισμό των εδαφών της.

Έτσι κατα γενικό τρόπο:

1. Στις πλαγιές των βουνών και λόφων αναπτύσσονται τα Δάση

1. Στις παραποτάμιες εκτάσεις και σε εκτάσεις με υψόμετρο οι βοσκότοποι
2. Σε προσήλιους και στραγγιστικούς τόπους οι αμπελώνες (τα αμπέλια)
3. Σε υγρές τοποθεσίες τα κηπευτικά (τα κηπάρια)
4. Σε ξηρούς και υγρούς τόπους, ανάλογα με τις ανάγκες τους, οι καλλιέργειες
5. Ενώ η υποστήριξη των εδαφών απορρέει από την συνεργασία της κτηνοτροφίας με την γεωργία και είναι βιολογική.

ΠΡΟΤΥΠΟ ΜΟΝΟΠΑΤΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΓΑΛΟ-ΜΙΚΡΟ ΠΑΠΙΓΚΟ

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

- ▶ Αναφορά στην κοινοτική έκταση του Πάπιγκου
- ▶ Τι προβάλλει η κοινοτική έκταση του Πάπιγκου?***
 - Παραποτάμια Δάση
 - Δάση γύρω από τον οικισμό
 - Υπαλπικά και αλπικά βοσκοτόπια
 - Αγρούς και μικρές έγγειες ιδιοκτησίες
 - Κηπάρια σε αναβαθμίδες
 - Αγρούς & χωράφια σε αναβαθμίδες
 - Διάσπαρτες παραγωγικές υποδομές
 - *Αμπέλια, τα οποία δεν υπάρχουν πλέον*

Αναφορά στην κοινοτική έκταση του Παπίγκου

Το Πάπιγκο καταλαμβάνει μία συνολική έκταση 48km² η οποία κατανέμεται σε ένα υψομετρικό εύρος 1900μ. Το χαμηλότερο σημείο της περιοχής που είναι ο Βοϊδομάτης βρίσκεται στα 500μ υψόμετρο, και το ψηλότερο που είναι η Αστράκα στα 2.436μ. Ένα μεγάλο μέρος της περιοχής του Παπίγκου (7km² που αντιστοιχεί στο 15% της έκτασής του) περιλαμβάνει μέρος της χαράδρας του Βίκου καθώς και το δυτικό τμήμα του φαράγγιού του Βοϊδομάτη (3km²).

Τι προβάλλει η κοινοτική έκταση του Παπίγκου;

Παραποτάμια Δάση

- Δάση γύρω από τον οικισμό
- Υπαλπικά και αλπικά βοσκοτόπια
- Αγρούς και μικρές έγγειες ιδιοκτησίες
- Κηπάρια σε αναβαθμίδες
- Αγρούς & χωράφια σε αναβαθμίδες
- Διάσπαρτες παραγωγικές μονάδες
- Αμπέλια, τα οποία δεν υπάρχουν πλέον*

ΠΡΟΤΥΠΟ ΜΟΝΟΠΑΤΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΓΑΛΟ-ΜΙΚΡΟ ΠΑΠΙΓΚΟ

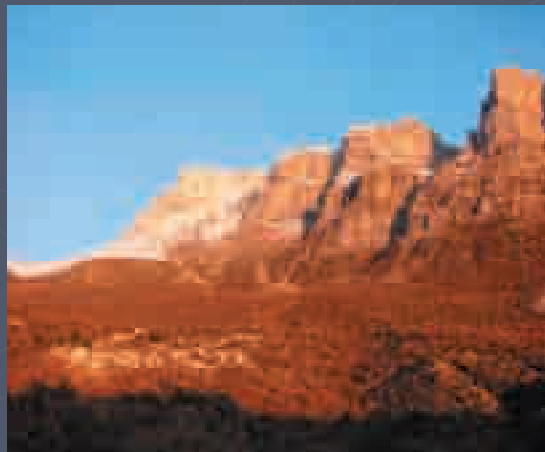
► Συμπερασματικά

Το αγροτικό Τοπίο του Πάπιγκου
συγκροτείται

1. Απο Οικισμούς
2. Δάση
3. Βοσκότοπους
4. Γεωργικές Καλλιέργειες

& αντίστοιχα παρουσιάζει την
εικόνα

1. Οικιστικού Τοπίου
2. Δασώδους Τοπίου
3. Αλπικού Κτηνοτροφικού Τοπίου
4. Γεωργικού Τοπίου

ΠΡΟΤΥΠΟ ΜΟΝΟΠΑΤΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΓΑΛΟ-ΜΙΚΡΟ ΠΑΠΙΓΚΟ

► Συνοψίζοντας

Τί χαρακτηρίζει το Αγροτικό
Τοπίο στο Πάπιγκο?

1. Το αποτύπωμά του στο χώρο και η διάρκειά του στο χρόνο, μέχρι και τις ημέρες μας.
2. Η σημερινή του γρήγορη υποχώρηση, η οποία αντανακλά την υποχώρηση ενός πολιτισμού και συνιστά υποβάθμιση του περιβάλλοντος

Συνοψίζοντας

Τι χαρακτηρίζει το Αγροτικό τοπίο στο Πάπιγκο; (και κατ' επέκταση στο Ζαγόρι;)

1. Το Κύριο χαρακτηριστικό είναι ότι υπάρχει έντονα αποτυπωμένο το Τοπίο της προβιομηχανικής περιόδου στον χώρο καθώς και η διάρκειά του στον χρόνο. Αυτά τα δύο καθιστούν τον ορεινό χώρο του Ζαγοριού ιδιαίτερο και σημαντικό.
2. Η σημερινή του γρήγορη υποχώρηση λόγω αχρηστείας και εγκατάλειψης των παραγωγικών υποδομών αλλά και λόγω της τουριστικής ανάπτυξης και η οποία αντανακλά την υποχώρηση ενός πολιτισμού και κατ' επέκταση συνιστά - στην ουσία - υποβάθμιση του περιβάλλοντος.

➤ Αναφορά στο οικιστικό τοπίο του αγροτικού χώρου

Στο οικιστικό τοπίο του αγροτικού χώρου προεξέχουσα θέση κατέχει ο οικισμός ενώ το οικιστικό τοπίο συμπληρώνεται και με άλλες κατασκευές όπως γεφύρια, μοναστήρια, ξωκκλήσια, βρύσες, εικονίσματα, μνημεία, υδρόμυλους, στέρνες, πηγάδια, αλώνια, ξερολιθικές περιφράξεις, καλύβες, δρόμους, κτηνοτροφικές εγκαταστάσεις κ.α

• Ο Οικισμός

Ο οικισμός είναι το πλέον σταθερό σημείο αναφοράς στην οργάνωση του ευρύτερου χώρου όπου ο άνθρωπος αναπτύσσει τις δραστηριότητές του αλλά παράλληλα αποτελεί και το κέντρο του «εξανθρωπισμένου» φυσικού χώρου και γι αυτό μαζί με την κατοικία εκπληρώνει την θεμελιώδη λειτουργία προστασίας του από τα στοιχεία της Φύσης.

• Η οριοθέτηση του οικισμού

(Καλώ τους επισκέπτες να παρατηρήσουν τον οικισμό, να διακρίνουν αν μπορούν τα σημάδια ή τα σημεία εκείνα που τον χαρακτηρίζουν, από το σημείο που βρισκόμαστε και τα οποία ίσως θα μπορούσαν να εκληφθούν ως σημάδια οριοθέτησης του οικισμού)

Η απομόνωση και η οριοθέτηση ενός μικρού χώρου για κατοίκηση συνοδεύεται από τελετουργίες συνυφασμένες με συγκεκριμένες αντιλήψεις για τον κόσμο και την φύση.

Διασώζονται πολλά έθιμα καθαγιασμού τόσο των οικισμών όσο και των οικημάτων. Γνωστή είναι η μέθοδος της περιάροσης (Γκαίνιασμα) και συνίσταται συνήθως σε μια τελετουργική περιάροση δηλ.όργωμα της περιμέτρου του οικισμού με ζώα τα οποία στο τέλος θυσιάζονται και θάβονται σε σημεία της οριοθετικής γραμμής. Απώτερος σκοπός του εθίμου είναι η μαγική περιχαράκωση του δομημένου χώρου για την αποτροπή του κινδύνου και το ξόρκισμα του κακού.

• Σημεία και Σύμβολα

Τα λαογραφικά δεδομένα του Ελλαδικού χώρου παρέχουν παραδείγματα περιάρωσης όπου ο κύκλος οριοθετείται με ξύλινους σταυρούς.

Τα ξωκκλήσια επίσης, που περιζώνουν κυκλικά ή σταυρωτά το παραδοσιακό ελληνικό χωριό, είναι προϊόν αυτής της παράδοσης.

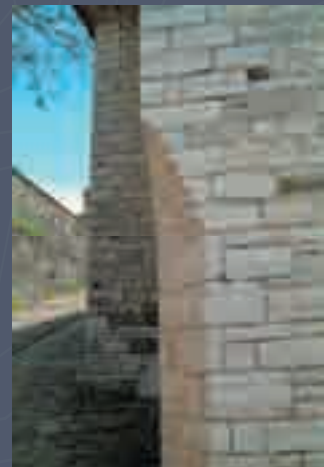
Η νοητή γραμμή που σχηματίζεται περιμετρικά του οικισμού με σημεία τα ξωκκλήσια είναι ο μαγικός κύκλος οριοθέτησης του «εξανθρωπισμένου χώρου» που του αποδίδονται και αποτρεπτικές ιδιότητες.

(Προτρέπω τους επισκέπτες να αναγνωρίσουν τα σημάδια οριοθέτησης του οικισμού του Μικρού Πάπιγκου και τους εξηγώ την διττή σημασία τους. Δηλ. η πρακτική οριοθέτησης του οικισμού απο την μια, καθώς και ο καθαγιασμός του τόπου και η αποτροπή του «κακού» κατα δεύτερον.)

«Όταν η δημιουργικότητα του ανθρώπου αποδίδει με αισθητικό τρόπο το νόημα και την ουσία της κοινωνίας τότε η τεχνική γίνεται τέχνη»

► **Περπατώντας προς τον οικισμό**

- Αναφορά στην αρχιτεκτονική τέχνη
- Οι κατοικίες του αγροτικού χώρου
- Όταν η τεχνική γίνεται τέχνη
 - Απο την Τεχνική της ξερολιθιάς
 - Στην Τεχνική της πελεκητής λιθοδομής και τέλος
 - Στην Αρχ. Τέχνη της πελεκητής πέτρας

➤ **Αναφορά στην αρχιτεκτονική τέχνη**

Αυτό που σήμερα ονομάζουμε και γνωρίζουμε ως παραδοσιακή αρχιτεκτονική στο Πάπιγκο αλλά και γενικότερα στο Ζαγόρι, δεν είναι παρά η κοσμική αρχιτεκτονική όπως αυτή διαμορφώθηκε στην τελική της μορφή, κατά τον 19ο αιώνα.

Για να μπορέσουμε να κατανοήσουμε την αρχιτεκτονική τέχνη και την εξέλιξή της στην περιοχή θα πρέπει να αποδεχθούμε δυο βασικές αρχές

1. Ότι οι ρίζες της είναι βαθιές
2. Ότι απο την φύση της η αρχιτεκτονική είναι **αγροτική**.

• **Οι κατοικίες του αγροτικού χώρου**

Αυτό σημαίνει ότι, οι κατοικίες του αγροτικού χώρου του Πάπιγκου αλλά και γενικότερα του Ζαγοριού δεν είναι αρχοντικές ή αστικές καθώς:

1. Δεν υπήρχαν τίτλοι ευγένειας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία
2. Η προβιομηχανική κοινωνία και οικονομία δεν παράγει τέτοιου είδους κατοικίες στον Αγροτικό χώρο.

• **Όταν η τεχνική γίνεται τέχνη**

Ως αφετηρία για μια συνοπτική προσέγγιση της οικιστικής και κοσμικής αρχιτεκτονικής της περιοχής θα πρέπει να πάρουμε την περίοδο της οικογενειακής κοινότητας. (δηλ. την αρχική μορφή οικιστικής εγκαθίδρυσης, όπως είδαμε)

Η αρχιτεκτονική τέχνη κατά την χρονική περίοδο της οικιστικής εγκαθίδρυσης συνδυάζει τα εξής χαρακτηριστικά:

1. Ανταποκρίνεται αποκλειστικά σε στοιχειώδεις στεγαστικές και παραγωγικές ανάγκες
2. Χρησιμοποιεί κυρίως τους αργούς λίθους στην δόμηση και λιγότερο το ξύλο
3. Μεταχειρίζεται μονομερώς την τεχνική της ξερολιθιάς
4. Εκφράζεται κατά γενικό τρόπο με απλά γεωμετρικά σχήματα, επιφάνειες και όγκους

Στις κατασκευές της οικογενειακής κοινότητας εφαρμόζονταν η τεχνική της ξερολιθιάς η οποία στην συνέχεια θα εξελιχθεί στην τεχνική της πελεκητής λιθοδομής

ενώ η έμπνευση και το μεράκι των λαϊκών μαστόρων θα μετατρέψουν την τεχνική σε τέχνη και φθάνουμε σήμερα να μιλάμε για την αρχιτεκτονική τέχνη της πελεκητής πέτρας.

Αφήγηση: Στο σημείο μπορεί να περιεμβληθεί απόσπασμα ανάλογο απο την «Αναζήτηση» του Θέμελη. Σελ.49 «Η αφήγηση του Αρχιμάστορα»

Αυτή δεν εκφράζει μόνο στεγαστικές ανάγκες αλλά και ενσωματώνει στο υλικό σώμα της έννοιες, ιδέες, αξίες, θεσμούς, πρακτικές, ήθη και έθιμα. Έτσι η επιτηδευμένη πελεκητή λιθοδομή μεταβάλλει το όμοιο σε ανόμοιο, το τοπικό σε διαφορετικό και το διαφορετικό σε παραλλαγμένο.

Υ.Γ ΠΡΟΣΟΧΗ, ΤΑ ΠΛΑΓΙΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΑΠΟΤΕΛΟΥΝ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟ ΚΟΜΜΑΤΙ ΤΟΥ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ ΤΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ, ΑΛΛΑ ΜΠΟΡΟΥΝ ΝΑ ΕΞΑΙΡΕΘΟΥΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΞΕΝΑΓΗΣΗ ΣΤΟ ΠΕΔΙΟ.

ΠΡΟΤΥΠΟ ΜΟΝΟΠΑΤΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΓΑΛΟ-ΜΙΚΡΟ ΠΑΠΙΓΚΟ

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

- Αναφορά στην τελική μορφή της οικιστικής εγκαθίδρυσης
 - Οικισμός
 - Κοινότητα
 - Κοινοτική έκταση

Αναφορά στην τελική μορφή της οικιστικής εγκαθίδρυσης

Στα τέλη του 17ου αιώνα οι οικιστικές εγκαθιδρύσεις στην περιοχή του Πάπιγκου και του Ζαγοριού συνθέτουν ένα καλά οργανωμένο οικιστικό σύνολο που διαθέτει μεταξύ των άλλων και:

1. Αριθμητικά ισχυρό πληθυσμό
2. Στέρεους και πολλούς οικογενειακούς - συγγενικούς - κοινοτικούς και εθμικούς δεσμούς.
3. Ποικίλη παραγωγική δραστηριότητα, καλή οργάνωση της παραγωγής και παραγωγική ικανότητα που καλύπτει επαρκώς τις διατροφικές ανάγκες της.
4. Εκτεταμένη, πολύμορφη (από βοτανικής άποψης, με δάση, καλλιέργειες, βοσκότοπους) και καλά οργανωμένη κτηματική περιφέρεια.

Αυτό ακριβώς το παραπάνω σύνολο δίνει και την τελική μορφή στην οικιστική εγκαθίδρυση που είναι:

Ο Οικισμός

Η Κοινότητα και

Η Κοινοτική έκταση

*«Την ξενητιά, τη γυμνωσιά, την πίκρα, την αγάπη
τα τέσσερα τα ζύγιασα, βαρύτερα 'ναι τα ξένα»*

► Στάση στις βρύσες του
Πάπιγκου

- Αναφορά στον «Ταξιδεμό»
 - Παραπομπή σε δημοτικό τραγούδι
- «Ο Δρόμος των κυρατζήδων»
 - Αναφορά στο σύστημα επικοινωνίας της προβιομηχανικής περιόδου.
- Τι σηματοδοτεί ο «ταξιδεμός»?

➤ Στάση στις βρύσες του Πάπιγκου

- **Αναφορά στον «Ταξιδεμό»**

- Η αδυναμία των εδαφών να συντηρήσουν μεγάλο αριθμό πληθυσμών (βασικό χαρακτηριστικό των ορεινών περιοχών της Μεσογείου) σε συνδυασμό με ιστορικές, κοινωνικές και οικονομικές συγκυρίες, διαμόρφωσε μια νέα κοινωνική κατάσταση. Αυτήν της εξόδου και της μετακίνησης (στο Ζαγόρι μιλάμε για «ταξιδεμό») όπου πλέον ο πληθυσμός αναπτύσσει νέες οικονομικές δραστηριότητες π.χ.εμπόριο, μεταφορές, και άλλες που δεν εξαρτώνται άμεσα από την γή. Στα πλαίσια της Οθωμανικής αυτοκρατορίας ο ταξιδεμός λαμβάνει χώρα μέσα στα όρια της αυτοκρατορίας π.χ.στα βαλκανικά εδάφη, αλλά και εκτός στις παραδουνάβιες περιοχές, στην Ρωσία αλλά και στην Δύση.

- *(παραπομπή σε τραγούδι του αποχαιρετισμού)*

- Την ημέρα της αναχώρησης συγγενείς και φίλοι κατευόδωναν τους ξενιτεμένους έξω από το χωριό και συνήθως μέχρι κάποια βρύση ή μέχρι κάποιο Ξωκκλήσι.

Άλλοι πάλι κόβανε κλωνάρια από κρανιές, για να γυρίσει ο ταξιδεμένος πίσω, γερός σαν το ξύλο της ανθεκτικής κρανιάς. Σ' άλλα μέρη οι τσομπάνηδες έφερναν τα πρόβατα στον δρόμο για να περάσει ο ταξιδιώτης ανάμεσα στα λευκά πρόβατα και να οδηγηθεί στην ευτυχία και την ευημερία, σύμφωνα με την παράδοση.

- **«Ο Δρόμος των κυρατζήδων»**

Αναφορά στο σύστημα επικοινωνίας της προβιομηχανικής περιόδου.

Για τις ανάγκες του «ταξιδεμού» αναπτύσσεται ένα καινοτόμο και άρτια οργανωμένο οδικό σύστημα επικοινωνίας το οποίο αποτελείται :

1. Απο πέτρινα μονοπάτια
2. Πέτρινα Γεφύρια
3. Πετρόχτιστες σκάλες σμιλεμένες στις απότομες ορθοπλαγιές

ενώ τα μοναστήρια και τα Χάνια που απλώνονται κατά μήκος του δικτύου αποτελούσαν τους σταθμούς ξεκούρασης και διανυκτέρευσης ανθρώπων και φορτηγών ζώων αλλά και τα σημεία επικοινωνίας και ανταλλαγής ειδήσεων και χρήσιμων για το ταξίδι πληροφοριών.

Σήμερα τα χορταριασμένα μονοπατια των караβανιών, τα πέτρινα γεφύρια που εμείς τα βλέπουμε ως μεμονωμένα πολιτιστικά μνημεία σε αχρηστεία, τα χάνια που ρημάζουν στην άκρη η παράμερα απο τις σύγχρονες εθνικές ή αγροτικές οδούς, μπορεί να τα θεωρούμε στοιχεία οργάνωσης του χώρου μιάς κοινωνίας όπου οι σχέσεις παραγωγής και διακίνησης των αγαθών χαρακτηρίζονταν απο χαμηλή τεχνολογική ανάπτυξη, όμως στην εποχή τους αποτελούσαν ένα καινοτόμο επικοινωνιακό σύστημα, απόλυτα προσαρμοσμένο στην γεωμορφολογία του εδάφους και απόλυτα λειτουργικό. Θα μπορούσαμε ίσως να το συσχετίσουμε με σημερινούς όρους με την Εγνατία οδό.

- Παραπομπή σε δημοτικό τραγούδι : *(απόσπασμα απο τραγούδι του Ρόβα)*

- **Τι σηματοδοτεί ο «ταξιδεμός»?**

«Ο κοινωνικός και οικονομικός μετασχηματισμός που θα επέλθει απο την έξοδο των Ζαγορισίων θα σηματοδοτήσει το τέλος της παραδοσιακής διαχ/σης του γεωγραφικού χώρου και του πλούτου του και θα προδιαγράψει ιδιαζόντως τις εξελίξεις πριν και μετά την επανάσταση του 1821»

(«Παραδοσιακοί Οικισμοί και Φύση» κεφάλαιο « Η συγκρότηση των Οικισμών και οι Κοινότητες» Μ.Η. Αράπογλου)

*«Στο Πάπιγγο στο μαχαλά είναι μια κρύα βρύση
ποιός έχει ντέρτι στην καρδιά να πάει να πχεί* να σβήσει...»*

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

► Αναφορά στην «Βρύση»

- Συνήθως φέρει το όνομα του κτήτορα ή
- Της θέσης που είναι κτισμένη
- Άλλωτε εκφράζει τις ιδιότητες του νερού και
- Συνδέεται με κάποια δοξασία ή μύθο (π.χ. Νεραϊδόβρυση, η βρύση της νύφης κ.α)
- Στην λαϊκή και δημοτική παράδοση το νερό της βρύσης έχει «θεραπευτικές» ιδιότητες και κυρίως γιατρεύει απο τους ερωτικούς καυμούς

ΠΡΟΤΥΠΟ ΜΟΝΟΠΑΤΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΓΑΛΟ-ΜΙΚΡΟ ΠΑΠΙΓΚΟ

► Περπατώντας μέσα στον οικισμό

- Αναφορά στην εξέλιξη της κατοικίας απο τον 17^ο έως τον 19^ο αιώνα
 - Οι ξένες επιρροές στην κατοικία
 - Οι οικολογικές αρχές που διέπουν την εξελιγμένη κατοικία του 19^{ου} αιώνα στο Ζαγόρι

• **Περπατώντας μέσα στον οικισμό**

➤ **Αναφορά στην εξέλιξη της κατοικίας απο τον 17ο έως τον 19ο αιώνα**

Οι κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις στο Ζαγόρι μεταξύ 17ου και 19ου αιώνα θα επηρεάσουν φυσικά και την κοσμική αρχιτεκτονική και θα αποτυπωθούν κυρίως και πρωτίστως στα δημόσια κτίρια και τους κοινόχρηστους χώρους. Η κατοικία θα σημειώσει την δική της εξέλιξη που θα περάσει στην μεταβολή του σχήματος, του όγκου και της μορφής της, διατηρώντας όμως τα ίδια δομικά υλικά και τις τεχνικές δόμησης.

Ειδικότερα

1. *Απο ισόγεια γίνεται δυόροφη*
2. *Το τετράγωνο και παραλληλόγραμμο σχήμα της παίρνει την μορφή των κεφαλαίων γραμμάτων Π και Γ.*
3. *Ο όροφος έχει μεγαλύτερα ανοίγματα που φέρουν καμιά φορά και ξύλινα υαλοστάσια.*
4. *Βελτιώνεται ο Εξοπλισμός τους αυξάνοντας τον αριθμό των δωματίων με τζάκι και σε κάποιες περιπτώσεις με την μεταφορά του μαγειριού στο εσωτερικό.*

➤ **Οι ξένες επιρροές στην κατοικία**

Η κατοικία θα καταγράψει καλύτερα απο κάθε άλλο κτίριο τις ξένες επιρροές στην κοσμική αρχιτεκτονική τέχνη του 19ου αιώνα, οι οποίες θα εκφραστούν κύρια σε δύο περιπτώσεις:

- Στους ζωγραφικούς διάκοσμους
- Στα έπιπλα και στα σκεύη

Παρόλα αυτά όμως η εξελεγμένη κατοικία θα εξακολουθήσει να εκφράζει τις τοπικές κοινωνίες και η αρχιτεκτονική τέχνη παρά τις ξένες επιρροές θα διατηρήσει τον τοπικό χαρακτήρα (δηλ.τον αγροτικό χαρακτήρα, όπως ήδη εξηγήσαμε) και την ιδιαιτερότητά της

➤ **Οι οικολογικές αρχές που διέπουν την εξελεγμένη κατοικία του 19ου αιώνα στο Ζαγόρι**

Η εξελεγμένη κατοικία του 19ου αιώνα που βλέπουμε σήμερα στο Ζαγόρι εμπεριέχει οικολογικές αρχές όπως:

- Της προσαρμογής στο έδαφος και τα κλιματικά δεδομένα και
- Στην αξιοποίηση της φυσικής κατάστασης και της συμπεριφοράς των δομικών υλικών.

«Όπου δεν σαρώνει αλώνι, ψωμί δεν χορταίνει»

Επίλογος

- ▶ Απο τον «κύκλο της πλατείας» στον «κύκλο του αλωνιού»
 - Το αλώνι και η καλύβα ως στοιχείο της παραγωγικής υποδομής του αγροτικού χώρου
 - Η χωροθέτηση των αλωνιών και το αλώνισμα
 - Απο τα «πολλά τοπία» στο «κυρίαρχο Τοπίο»

- **Επίλογος**

- **Απο τον «κύκλο της πλατείας» στον «κύκλο του αλωνιού»**

- Ο επίλογος και το κλείσιμο της ξενάγησης, για σημειολογικούς λόγους θα γίνει σε ένα άλλο αντίστοιχο κυκλικό χώρο, όπως αυτός της πλατείας, απο τον οποίο ξεκινήσαμε.
- Ο χώρος που επιλέχθηκε θα είναι ένα απο τα παλιά και εγκατελειμμένα αλώνια του Μικρού Πάπιγκου κι αυτό γιατί, σε αντίθεση με την πλατεία η οποία υπάρχει, συντηρείται και λειτουργεί και σήμερα, το αλώνι καταδεικνύει και συμβολίζει το αγροτικό τοπίο που βρίσκεται σε υποχώρηση και το οποίο σηματοδοτεί την υποβάθμιση του τοπίου της περιοχής, καθώς πλέον πολλά απο αυτά είτε ρημάζουν απο την εγκατάλειψη είτε πωλούνται ως οικόπεδα τα οποία μετατρέπονται σε ξενώνες και ξενοδοχεία για τις ανάγκες του τουρισμού.

- **Το αλώνι και η καλύβα ως στοιχείο της παραγωγικής υποδομής του αγροτικού χώρου**

Εξηγούμε τον ρόλο και την χρήση των αλωνιών στην παραγωγική υποδομή.

- **Η χωροθέτηση των αλωνιών και το αλώνισμα**

Εξηγούμε την επιλογή της θέσης των αλωνιών καθώς και την διαδικασία του αλωνίσματος

Αφήγηση: Απόσπασμα από το βιβλίο «Η Ρουσιά Πωγωνίου Ιωαννίνων» (Χρήστου Δημ. Ράπτη, 2008)

- **Απο τα «πολλά τοπία» στο «κυρίαρχο Τοπίο»**

Κλείνουμε και ολοκληρώνουμε την ξενάγησή μας με ένα σημαντικό συμπέρασμα για τον χώρο και τον τόπο που παρουσιάσαμε:

Απο τα «πολλά τοπία» και διαφορετικά είδη τοπίου που η ανθρώπινη δραστηριότητα, κατα την μακρά διαδικασία οικειοποίησης της φύσης και μέχρι την προβιομηχανική περίοδο, διαμόρφωσε στο Πάπιγκο και την ευρύτερη περιοχή, σήμερα περάσαμε σε ένα και μόνο «κυρίαρχο τοπίο» . Σ' αυτό που θα το ονομάζαμε «τουριστικό τοπίο» καθώς η υποχώρηση όλων των άλλων σε συνδυσμό με την μονόπλευρη ανάπτυξη του τουρισμού, μετατρέπουν το οικιστικό τοπίο του Ζαγορίου σε ένα σκηνικό των τουριστικών δράσεων του αστικού τρόπου ζωής.

ΠΡΟΤΥΠΟ ΜΟΝΟΠΑΤΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΓΑΛΟ-ΜΙΚΡΟ ΠΑΠΙΓΚΟ

► Σύνοψη

Με την ανάπτυξη και την δημιουργία του συστήματος ερμηνείας περιβάλλοντος (ΣΕΠ) προσπαθήσαμε:

❖ **Να προσεγγίσουμε και να κατανοήσουμε**

- ❖ Την ολοκληρωμένη οργάνωση, λειτουργία και εξέλιξη της προβιομηχανικής κοινωνίας στον ορεινό χώρο του Πάπιγκου που είναι πέρα απο μέρος της Ελλάδος, χώρος της Μεσογείου και χώρος της χερσονήσου του Αίμου.
- ❖ Την έννοια της ορθολογικής οικειοποίησης του φυσικού χώρου απο τον προβιομηχανικό άνθρωπο.

ΠΡΟΤΥΠΟ ΜΟΝΟΠΑΤΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΓΑΛΟ-ΜΙΚΡΟ ΠΑΠΙΓΚΟ

- ❖ Την παραδοσιακή διαχείριση του φυσικού χώρου απο τον προβιομηχανικό άνθρωπο καθώς και τις οικολογικές αξίες που αυτή ανέδειξε όπως :
 - ✓ Του σεβασμού στις λειτουργίες της Φύσης
 - ✓ Της προσαρμογής στο έδαφος και στο κλίμα (όπως οι κατοικίες και οι παραγωγικές υποδομές)
 - ✓ Της υποστήριξης των εδαφών και της προστασίας απο την διάβρωση (αναβαθμοί, ξερολιθιές κ.α)
 - ✓ Της χρήσης ανανεώσιμων μορφών ενέργειας (Μύλοι, Νεροπρίονα, Νεροτριβές, κ,α)
 - ✓ Της αίσθησης του μέτρου

ΠΡΟΤΥΠΟ ΜΟΝΟΠΑΤΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΓΑΛΟ-ΜΙΚΡΟ ΠΑΠΙΓΚΟ

- ❖ Τις χρήσεις γής και τις οικολογικές αρχές στις οποίες βασίζονταν δηλ.
 - ✓ Της προσαρμογής στα κλιματικά και εδαφικά δεδομένα
 - ✓ Της βιολογικής υποστήριξης των εδαφών
 - ✓ Της συμπληρωματικής παραγωγικής δραστηριότητας
- ❖ Τον τρόπο οργάνωσης της κοινοτικής έκτασης ως μια κατα βάση παραδοσιακή διαδικασία η οποία αποβλέπει στην ανάπτυξη της παραδοσιακής κοινωνίας ενώ ταυτόχρονα διασφαλίζει το βιολογικό δυναμικό του χώρου

ΠΡΟΤΥΠΟ ΜΟΝΟΠΑΤΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΓΑΛΟ-ΜΙΚΡΟ ΠΑΠΙΓΚΟ

❖ Μέσω του ΣΕΠ προσδιορίσαμε

- ❖ Την γεωγραφική ταυτότητα του χώρου η οποία συγκροτείται από το ορεινό του εδάφους, το ορεινό μεσογειακό του κλίμα και από τον αγροτικό του χαρακτήρα
- ❖ Τον κυρίαρχο τύπο τοπίου που διαμορφώθηκε κατά την προβιομηχανική περίοδο και το οποίο προσδιορίζεται ως Ορεινό, Αγροτικό, Ιστορικό, Λιθόκτιστο και Περίφρακτο
- ❖ Τα «πολλά τοπία» του αγροτικού χώρου του Πάπιγκου δηλ.
 - ✓ *Το Δασώδες τοπίο της δασικής ζώνης του οικισμού*
 - ✓ *Το γεωργικό τοπίο των αναβαθμίδων και των οροπεδίων της δασικής ζώνης*
 - ✓ *Το Αλπικό τοπίο των βοσκοτόπων*
 - ✓ *Το οικιστικό τοπίο των οικισμών και των παραγωγικών υποδομών*

ΠΡΟΤΥΠΟ ΜΟΝΟΠΑΤΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΓΑΛΟ-ΜΙΚΡΟ ΠΑΠΙΓΚΟ

❖ Μέσω του ΣΕΠ Αντιληφθήκαμε ότι:

- ❖ Η αρχιτεκτονική της πέτρας και της ξερολιθιάς αποτελεί το αόρατο νήμα που συνδέει όλες τις ορεινές περιοχές της Μεσογείου
- ❖ Η ιδιαιτερότητα του Πάπιγκου έγκειται στο ότι αποτελεί αντιπροσωπευτικό δείγμα και μικρογραφία του ορεινού χώρου της Μεσογείου αλλά και της Χερσονήσου του Αίμου, καθώς συγκεντρώνει όλα τα γεωγραφικά και γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά που αυτά φέρουν
- ❖ Κατ' επέκταση, ως ανθρωπογενής επίσης περιοχή ο αγροτικός του χώρος αποτελεί μικρογραφία του αγροτικού τοπίου της ορεινής Μεσογείου και της μεσημβρινής Ευρώπης
- ❖ Η Ιστορία του Πάπιγκου είναι ενδεικτική της Ιστορίας του Ζαγοριού δηλ.η ιστορία άνθησης ενός ξεχωριστού πολιτισμού στην προβιομηχανική περίοδο καθώς και η ιστορία μίας ερήμωσης και εγκατάλειψης όπου το μέγεθος του κενού που απλώθηκε βαθμιαία έχει αποτυπωθεί στον δομημένο χώρο.

ΠΡΟΤΥΠΟ ΜΟΝΟΠΑΤΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΓΑΛΟ-ΜΙΚΡΟ ΠΑΠΙΓΚΟ

❖ Ερωτήματα που τίθενται:

- ❖ Τι μπορεί να σημαίνει ο όρος «υποβάθμιση του περιβάλλοντος» και πώς μπορεί αυτή να προσδιοριστεί σήμερα για το Πάπιγκο και γενικότερα για το Ζαγόρι?
 - ✓ *«Μήπως το ότι σήμερα, το τοπίο χάνει με γρήγορους ρυθμούς, την διάρκειά του στο χρόνο με αποτέλεσμα να μην μπορούμε να βιώσουμε το φυσικό περιβάλλον και το πολιτισμικό παρελθόν του τόπου?»*
- ❖ Τι σημαίνει «Διατήρηση φυσικών και πολιτιστικών αξιών» για το Πάπιγκο και το Ζαγόρι και πως μπορεί να γίνει?
- ❖ Τι σημαίνει ο όρος «Παραδοσιακός Οικισμός?» και σήμερα που η κοινωνία δεν λειτουργεί με τους ίδιους κώδικες και τρόπους της παραδοσιακής κοινωνίας, μπορούμε να κάνουμε λόγο για την ύπαρξη παραδοσιακών οικισμών?

ΠΡΟΤΥΠΟ ΜΟΝΟΠΑΤΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΓΑΛΟ-ΜΙΚΡΟ ΠΑΠΙΓΚΟ

❖ Τι προτείνουμε ως δράση απέναντι στον κίνδυνο της «υποβάθμισης του περιβάλλοντος»

- ❖ Μια στρατηγική που θα στοχεύει στην διαφύλαξη των μοναδικών πολύτιμων οικολογικών στοιχείων του τόπου κατα τρόπο που δεν θα αποκλείει τον άνθρωπο αλλά αντίθετα θα τον ενθαρρύνει να παρεμβαίνει δημιουργικά στην διαχείριση του φυσικού περιβάλλοντος , παράγοντας ξανά πολιτισμό δηλαδή ανάπτυξη με όρους και δείκτες ποιότητας και όχι ποσότητας.
- ❖ Αυτός είναι και ο στόχος της παρουσίας του WWF Ελλάς στην περιοχή της Β.Πίνδου.

Βιβλιογραφία

- ▶ «Οικιστική Γεωγραφία της Ηπείρου» (Μιχάλης Η. Αράπογλου, Ιωάννινα 2005)
- ▶ «Παραδοσιακοί Οικισμοί και Φύση» (Κέντρο Περ. Εκπ. Κόνιτσας, Κόνιτσα 2004)
- ▶ «Νομός Ιωαννίνων- Εναλλακτικές μορφές τουρισμού» (Ν.Α.Ιωαννίνων- Μ.Αράπογλου – Β.Νιτσιάκος , Ιωάννινα 2000)
- ▶ «Τα Ποτάμια της Ηπείρου» (Ν.Α.Ιωαννίνων- Μ.Αράπογλου – Β.Νιτσιάκος, Ιωάννινα 2001)
- ▶ «Τα Δάση των ορεινών περιοχών» (Γ.Σφήκα, Αύγουστος 1996)
- ▶ «Το Πάπιγκο» (Ιωάννου Γ. Παπαϊωάννου, Πάπιγκο 1994)
- ▶ «Το Πάπιγκο και τα Βουνά του» (Χαρητάκης Ι. Παπαϊωάννου, Πάπιγκο 2004)
- ▶ «Η Ρουψιά Πωγωνίου Ιωαννίνων» (Χρήστος Δημ. Ράπτης, Ιανουάριος 2008)
- ▶ «Η Αναζήτηση» (Νίκος Θέμελης, 1998)
- ▶ «Παραδοσιακές Κοινωνικές Δομές» (Βασίλης Νιτσιάκος, 1991)
- ▶ «Φύση και έργα ανθρώπων» (Κέντρο Περ. Εκπ. Κόνιτσας, Κόνιτσα 2005)

Βιβλιογραφία

- ▶ «Για την επαναξιοποίηση των αναβαθμίδων καλλιέργειας» (Έντυπο του Κοινοτικού Προγ/τος PROTERRA, Δεκέμβριος 2001)
- ▶ «Τοπία αναβαθμίδων, ένας θησαυρός της Ευρώπης» (Έντυπο του Κοινοτικού Προγ/τος LEADER II)
- ▶ «Εγχειρίδιο Ξερολιθικών Κατασκευών» (Κοινοτική πρωτοβουλία INTERREG II, Πρόγραμμα ΛΙΘΟΣ, Ιωάννινα 2001)
- ▶ «Δυο λόγια για τα πουλιά του Ζαγορίου» (Γ.Κατσαδωράκης, Δελτίο Κέντρου Ερευνών Ζαγορίου, τεύχος 8 Δεκέμβριος 1984)
- ▶ «Το πρόγραμμα των παραδοσιακών οικισμών του ΕΟΤ στο Πάπιγκο» (Δελτίο Κέντρου Ερευνών Ζαγορίου, τεύχος 7 Ιούνιος 1984)
- ▶ «Οι ανασκαφές στο Κλειδί»(Ε.Αδάμ, Δελτίο Κέντρου Ερευνών Ζαγορίου, τεύχος 12 Δεκέμβριος 1986)
- ▶ «Οικολογικά προβλήματα του Ζαγορίου»(Κώστα Π. Λαζαρίδη, Δελτίο Κέντρου Ερευνών Ζαγορίου, τεύχος 9 Ιούνιος 1985)